

ŞEYHZÂDE AHMED ZİYA EFENDİ ve KASİDE-İ DÂLİYYE'Sİ

Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ*

ÖNSÖZ

Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Konya'da doğmuş, yetişmiş ve yaşamış önemli bir şahsiyettir. Bu önem, hem kendisinin, hem de mensup olduğu aile fertlerinin yapabildiklerinden ve yapamadıklarından kaynaklanmaktadır.

Ziya Efendi ve onunla ilgili hususlar bugüne kadar herhangi bir çalışmanın konusu olmamıştır. Halbuki Ziya Efendi, eğitimciliği başta olmak üzere, dil ve edebiyatla ilgili kimliği, irşad yönü, sosyal ve siyasi kimliği v.b. açılardan bir takım çalışmalara konu olması gereken bir şahsiyettir.

Bu çalışmalara bir başlangıç olmak üzere, biz burada Ziya Efendi üzerinde kısaca, eserlerinden Kaside-i dâliyyesi, bilinen yaygın ismiyle, Kaside-i Ziyaiyye'si üzerinde biraz daha genişçe durmağa çalıştık.

Çalışmamızda, bibliyografyada gösterilen sınırlı sayıdaki kaynaklardan ayrı olarak, yaşayan canlı kaynaklardan ve henüz yazılı hale gelmemiş şifahi rivayetlerden de yararlanmaya çalıştık. Yazılı kaynaklar içerisinde, çokca yararlandığım, ciddî ve ilmî bir emeğin mahsûlü olan, Caner Arabacı'ya ait "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924" isimli eseri burada şükran ve takdirle anmak isterim.

Canlı kaynak olarak, Ziya Efendi'nin mensup olduğu sülâleden, Ziya Efendi'nin amcası ve hocası Hasan Kudsi Efendi'nin, kızından torunları, ikisi de ilmiye mensubu iki kardeşten, büyük kardeş Ahmet Kudsi Eminoğlu ve bilhassa küçük kardeş Mehmet Emin Eminoğlu'ndan yararlandım. Halen Konya Büyükşehir Belediyesine bağlı Ahmet İzzet Koyunoğlu Müzesinde uzman olarak çalışan Mehmet Emin Eminoğlu, hem Ziya Efendi'nin şahsı ve mensup olduğu aile konusunda verdiği bilgilerle, hem de Ziya Efendi'nin aldığı ve verdiği icazetlerin, bu meyanda bilhassa Kaside-i dâliyye'nin metnini tesbitte kullandığım nüshaların asıllarını göstermek ve fotokopilerini lütfetmek suretiyle, bu mütevazî

* S. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

çalışmamıza önemli katkı sağlamışlardır. Burada kendilerine minnet ve şükranlarımı sunmayı yerine getirilmesi gereken bir görev sayıyorum.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisine Ziya Efendi, babası Bahaeddin Efendi ve Ziya Efendi'nin talebesi ve mesai arkadaşı Fahri Efendi ile ilgili makaleleri yazan, bu konuyu çalışma konusu olarak alırken ve aldıktan sonra üzerinde çalışırken kendisinden fikrî, fiilî ve ilmî destek gördüğüm Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu'yu da burada minnet ve şükranla anmak istiyorum. Gerek sözkonusu makaleleriyle, gerek şifahî olarak verdiği ilâve bilgilerle bu çalışmanın şekillenmesine büyük katkıları olmuştur.

Elde ettiğim bilgileri "Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Değerlendirme ve Sonuç" başlıkları altında değerlendirmeye çalıştım. Giriş'te Ziya Efendi'nin doğumu ve ailesi üzerinde kısaca durdum. Birinci Bölümü Ziya Efendi'ye, İkinci Bölümü Kasîde-i Dâliyye'ye ayırdım. Ortaya çıkan sonuçları da "Değerlendirme ve Sonuç" bölümünde vermeye çalıştım.

Bu çalışmanın, bu konu üzerinde ileride yapılacak daha etraflı çalışmalara mütevazî bir başlangıç olmaktan öte bir iddiası yoktur. Bu muhtemel çalışmaların bir an evvel yapılması en halisane temennimizdir. 14.05.1999

GİRİŞ

ŞEYHZÂDE AHMET ZİYA EFENDİ'NİN DOĞUMU VE AİLESİ

Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi, doğduğu, yetiştiği ve ömrünün, son birkaç yılı hariç, hemen hemen tamamını geçirdiği Konya ve çevresinde, kısaca "**Ziya Efendi**" olarak tanınan, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış büyük bir İslâm âlimidir.

Ziya Efendi H. 1290 / M. 1873 yılında Konya'da doğmuştur. Babası, devrinin müderris ve meşâyihından **Mehmed Bahaeddin Efendi** (H. 1247 – 1324 / M. 1831 – 1906), dedesi de yine devrinin meşhur âlim ve şeyhlerinden, **Bozkırlı Memiş Efendi** adıyla tanınan, **Mehmed Kudsi** (H. 1198 – 1269 / M. 1784 – 1852) Efendidir.

Dede Memiş Efendi, Konya'nın ilçelerinden Bozkır'ın **Aliçerçi** köyünde doğmuş; bilâhare aynı ilçenin **Karacahisar** köyüne göç etmiş; baba **Mehmed Bahaeddin Efendi** bu köyde doğmuştur. Aile buradan da yine Bozkır'ın Hoca (bugünkü **Üçpınar**) köyüne göç etmiştir. Dede Memiş Efendi'nin Hoca

köyünden, bu defa yine Konya'nın ilçelerinden Seydişehir'in **Çavuş** köyüne göç ettiğini ve H. 1269 / M. 1852 tarihinde burada vefat ettiğini görüyoruz.

Baba Mehmed Bahaeddin Efendi, sağlığında babası Memiş Efendi'den bir taraftan zahiri ilimleri tahsil etmiş; diğer taraftan da meratib-i sülûkünü ikmal ederek, babasının yerine **Nakşibendî** tarikatı **Hâlidîyye- Müceddidiyye** kolunun şeyhi olmuştur. Memiş Efendi'nin vefatından yaklaşık on yıl sonra Mehmed Bahaeddin Efendi 1862 yılında Konya'ya göç ederek **Bekir Sami Paşa medresesine** yerleşmiş ve bir taraftan bu medresenin müderrisliğini, diğer taraftan da Nakşibendî Halidiyye - Müceddidiyye kolunun şeyhliğini üstlenmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın mektuplaşma yoluyla Bahaeddin Efendi'den ders aldığı rivâyet edilmektedir⁽¹⁾. **Ziya Efendi**, Mehmed Bahaeddin Efendi'nin Konya'ya göçmesinin üzerinden onbir yıl geçtikten sonra, 1873 yılında Konya'da, ailenin üçüncü erkek evlâdı olarak, dünyaya gelmiştir.

Dede Memiş Efendi'nin, esas adı olan "**Mehmed**" ismine ilâve olarak "**Kudsî**" nisbetini alması, müntesibi olduğu şeyhi **Ödemişli Hasan Kudsî Efendi**'den kaynaklanmaktadır. Ödemişli Hasan Kudsî Efendi, Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolunun kurucusu olan **Şeyh Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî**'nin halifelerindendir ve Şeyhi tarafından irşad göreviyle **Kudüs**'e de gönderildiği için "**Kudsî**" nisbetini almış bulunmaktadır. İşte bu nisbet, Ödemişli Hasan Kudsî Efendi'den müridi Memiş Efendi'ye de geçmiş; Memiş Efendi, daha sonra bu isim ve nisbeti, yedi oğlundan biri olan **Hasan Kudsî**'ye de vermiştir. Ziya Efendi'nin amcalarından olan bu Hasan Kudsî Efendi, babası Mehmed Bahaeddin Efendi'nin yanında, Ziya Efendi'yi yetiştiren ve ona icazet veren hocaların başında yer almaktadır.

Ziya Efendi, Mehmed Bahaeddin Efendi'nin üç oğlunun en küçüğüdür. Diğer iki ağabey, büyüklük sırasına göre **Mehmed Zeynelâbidîn** (1869 - 1940) ve **Mehmed Rif'at** (1872 - 1920) Efendilerdir. Büyük kardeş Mehmed Zeynelâbidîn, yaygın ve kısa adıyla **Âbidin** Efendi, ilmî ve siyasî alanda döneminin önde gelen isimlerindendir. İleride Ziya Efendi'nin ilmî kimliğinden bahsedilirken de temas edileceği üzere, Âbidin Efendi, bir taraftan "**İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye**"nin kurucularından ve müderrislerinden, bir taraftan babası Mehmed Bahaeddin Efendi'den sonra Nakşibendî tarikatı Hâlidîyye - Müceddidiyye kolunun şeyhi, bir taraftan II. Meşrutiyette Konya Meb'usu,

(1) Eminoglu, Ahmet Kudsî, el-Kasîdetü'z-Ziyâiyye (gayr-ı matbu 10 sayfalık teksir notu), 3.

Hürriyet ve İtilaf partisinin kurucu üyesi, bu partinin kapatılması üzerine I. Cihan Harbi boyunca Mudanya'da sürgün ve mahpus, İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi üzerine yeniden Hürriyet ve İtilaf Partisinin Merkez-i Umumi Hey'eti üyesi, sonra **Sultan Vahidettin** tarafından tayin edildiği Ayan Meclisinde üyedir. Kurtuluş savaşı yıllarında İstanbul'da bulunan Zeynelâbidin Efendi, 2 Ekim 1920'de Konya'da çıkan Delibaş isyanında eli olmakla suçlanarak, 1924'te tesbit edilen **150'likler** listesine alınır ve vatandaşlıktan çıkarılır. Bundan sonraki hayatını Hatay, Şam, Beyrut ve Medine'de geçiren Âbidin Efendi, 1940 yılında **Medine**'de vefat eder.

Ortanca kardeş **Mehmet Rif'at** Efendi, ağabeyi Âbidin ve küçük kardeşi Ziya Efendilerle birlikte İslâh-ı Medâris-i İslâmiye'nin kurucularından ve müderrislerindendir. Yaşadığı dönemin şartları çerçevesinde iyi yetişmiş bir ilim adamıdır. İslâh-ı Medâris'de Mantuk başta olmak üzere, akli ve nakli ilimler okutmaktadır⁽²⁾. Müderrisliği yanında Medresen'in idaresinde yetkili ve sorumludur; Medresenin evinde oturmakta ve gece gündüz talebeleriyle meşgul olmaktadır. Büyük kardeşi Âbidin Efendi büyük çapta, küçük kardeşi Ziya Efendi kısmen ve dolaylı bir şekilde siyasetle ilgilenmekle beraber, Rif'at Efendi ne fiili olarak, ne de yazılı olarak siyasetle hiç ilgilenmemiş; ömrünü tamamen eğitim faaliyetlerine hasretmiştir. Buna rağmen, bilhassa büyük ağabey Âbidin Efendi'nin siyasi kimliği sebebiyle, bu üç kardeş ilim adamı, Delibaş isyanıyla ilgili olmakla itham edilmiş; bu ithamın bir uzantısı olarak da, isyan olayını takip eden günlerde, henüz olay adli bir kovuşturma ve yargılama konusu yapılmadan, **Rif'at Efendi, bir gece evinden güvence verilerek götürülmesine rağmen, yetkili bir merciin sorgusu ve yargısı olmaksızın alelacele gece yarısı idam edilmiştir.** Rif'at Efendi'nin evinden hangi güvenceyle alınıp nasıl idam edildiği konusunda bilgisi ve görgüsü olanların başında, eski Şer'îye ve Evkaf vekillerinden Konya meb'usu **Hadimli Mehmet Vehbi Efendi** bulunmaktadır. Bu da Vehbi Efendi'nin T.B.M.M.'nin 7 Kasım 1920 tarihli gizli oturumunda bizzat yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır⁽³⁾.

Büyük ağabey Âbidin Efendi'nin siyasi hayatı ve tercihleri ve bu hayatın başarısızlıkla sonuçlanması, küçük ağabey Rif'at Efendi'nin acıklı sonu, Ziya Efendi'nin hayat akışını da etkileyen olaylar olmuştur.

(2) Konyalı, İbrahim Hakkı, Âbideler ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya 1964, 790.

(3) TBMM Gizli Celse Zabıtları, I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, I/202.

Dede **Memiş Efendi**'nin türbesi, Konya'nın Seydişehir ilçesine bağlı **Çavuş** beldesindedir ve halen halk arasında önemli bir ziyaretgâhtir. Memiş Efendi'nin medfun olduğu türbeyi ve yanında camiyi, Sultan İkinci Abdülhamid'in annesi yaptırmıştır⁽⁴⁾. Baba Mehmed **Bahaeddin Efendi**, Konya il merkezindeki mezarlıklardan **Hacı Abdülfettah Çavuş** mezarlığı içinde, dört sütun üzerine oturtulmuş ve etrafı açık bir kubbenin altında medfundur. Ortanca kardeş **Rif'at Efendi** de aynı kubbenin altında ve babasının yanında medfundur. Büyük kardeşin kabri ise **Medine**'de "**Cennetü'l-Bakî**" olarak bilinen meşhur kabristandır.

İşte Ziya Efendi, dededen itibaren yaklaşık bütün fertleriyle hem zâhirî, hem bâtinî ilimlerle meşgul olan, bu özellikleri sebebiyle de çevrede "şihlar sülâlesi" olarak tanınan böyle bir aileye mensup bulunmaktadır.

I. BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED ZIYA EFENDİ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Doğumundan ve mensup olduğu aileden kısaca bahsettiğimiz Ziya Efendi'yi şimdi biraz daha yakından tanımaya çalışacağız.

1- Hayatı:

Ziya Efendi, yukarda da belirtildiği gibi, H. 1290 / M. 1873 yılında, Konya'da ailesinin üçüncü erkek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Büyük ağabeyinden dört, ortanca ağabeyinden bir yaş küçüktür. İlk hocaları, babası **Mehmed Bahaeddin Efendi** ve amcası **Hasan Kudsî Efendi**'dir. Bu iki hocasından yaptığı tahsil sonunda, amcası Hasan Kudsî Efendi'den usûlüne uygun şekilde yazılı olarak icazet almış ve kendi öğrencilerine verdiği icazetlerde de hoca silsilesine bu iki hocasının isimleriyle başlamıştır. Babasından ve amcasından aldığı eğitim ve öğretimden sonra, tahsilini geliştirmek üzere, Konya dışına çıkarak, İstanbul'a gitmiştir. Tahsilini yaptığı dersler arasında, âlet ilimleri ve âli ilimler olarak bilinen dersler dışında, **fizik**, **kimya** ve **kozmografya** dersleri de vardır. Nitekim Islâh-ı Medâris'de bu derslerin hocalığını da yapmıştır. Ayrıca, **Arapça** ve **Farsça**'nın dışında, bir yabancı dil olarak **Fransızca'yı** da öğrenmiştir.

(4) Eminoglu, 2.

Ziya Efendi, İstanbul dönüşünde, babasının müderrisi ve şeyhi olduğu **Paşa Dairesi** olarak anılan, **Bekir Sami Paşa Medresesinde** müderris olarak göreve başlamıştır. Okuttuğu ve icazet verdiği dersler arasında Hadis, Tefsir, diğer dinî ilimler ve edebî ilimler de bulunmaktadır. Islâh-ı Medâris'e bitişik binada bir yüksek okul olarak faaliyet gösteren **Mekteb-i Hukuk**'ta da hocalık yapmış; burada **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, **Kavâid-i Külliye**, **Feraiz** ve muhtemelen Ceza Hukuku dersleri okutmuştur. Okuttuğu bu derslerin bazılarıyla ilgili ders notları, kitap veya risaleler halinde basılmıştır.

Ziya Efendi, ağabeyleri Âbidin ve Rif'at Efendilerle birlikte, babaları Bahaeddin Efendi'nin vefatını takip eden yıllarda, medreselerin ıslahı hedefine yönelik olarak sivil bir teşebbüs olmak üzere, 1909 yılında "**Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye Cemiyet-i Hayriyyesi**" adı altında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu teşebbüs ve cemiyet, gerek ilmiye sınıfı arasında, gerek halk nezdinde büyük destek görmüştür. Bu cemiyet aracılığı ile Bekir Sami Paşa Medresesi yıktırılmış ve yerine, gününe göre hayli modern sayılabilecek bir müstemilat ile "**Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye**" adı altında faaliyete devam edecek olan medresenin binaları yaptırılmıştır.

Ziya Efendi, müderrislik hayatını, **Bekir Sami Paşa Medresesinin** farklı bir kimlikle devamı olan **Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye**'de, bu medresenin kapatılış tarihi olan 1917 yılına kadar sürdürmüştür. Ziya Efendi, Islah'ın kapatılmasından sonra, eğitim ve öğretim faaliyetlerine, müderrislik döneminde de yaptığı gibi, basın yoluyla devam etmiş; daha önce **Islâh-ı Medâris**'in yayın organı olan "**Meşrik-ı İrfan**" gazetesinde başladığı basın hayatını, bu defa "**Anadolu**", "**Hak Yolu**" ve "**İntibah**" gibi mecmua ve gazetelerde yazdığı yazılarla sürdürmüştür. Büyük kardeşi Âbidin Efendi'nin, siyasi hayatı sebebiyle yaşadığı olaylar ve bu olaylar zincirinin bir halkasını oluşturan ortanca kardeşinin idam edilmesi, Ziya Efendi'nin hayat akışına da yansımış ve Ziya Efendi, 1920'li yılların başında Konya'dan ayrılarak **Mekke**'ye göç etmiş; **1925 yılında Mekke'de** vefat etmiş ve Mekke'nin "**Cennetü'l-Muallâ**" adıyla bilinen meşhur kabristanında toprağa verilmiştir. Vefat yeri ve tarihi hakkında Kahire 1924, Medine 1919 gibi farklı bilgilere raslanmakla birlikte⁽⁵⁾ doğru olanın Mekke 1925 olması gerekir. Bu bilgi, Ziya Efendi'nin güzide talebelerinden, Islâh-ı Medârisin müderrislerinden ve bizim de Konya İmam - Hatip Okulundaki hocalarımızdan, Konya'da "**Hocafendi**" veya "**Hoca**

(5) Arabacı, Caner, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri, 1900-1924, Konya 1998, 531.

Mustafendi" denildiğinde akla ilk gelen isim merhum **Hacveviszâde Mustafa Kurucu** Hocanın gerek sınıfta, gerek özel temaslarda bize verdiği bilgilerle uyum halindedir. Bu bilgiler arasında, kabrinin **Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin** ilk hanımı **Hz. Hatice** validemizin kabrinin ayak ucunda yer aldığı da bulunmaktadır. Bu kabrin, **Mekke Emiri Şerif Hüseyin** tarafından kendisi için hazırlatıldığı, fakat hürmeten **Ziya Efendi'ye** tahsis edildiği de kaynaklarda yer alan bilgilerdendir⁽⁶⁾.

Ziya Efendi'nin vefat yerinin Mekke olduğunu doğrulayan belgelerden biri de, amcası **Hasan Kudsi Efendi**'nin oğlu **Ali Rıza Kudsi Efendi**'nin bu konuya dair yazdığı bir mektuptur. Mektup sahibi Ali Rıza Kudsi Efendi, aynı zamanda Ziya Efendi'nin bizzat icazet verdiği talebelerinden ve Islâh-ı Medârisin müderrislerindedir. Bu zâtın, Ziya Efendi'nin vefatında yanında bulunduğu, sözkonusu mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektubun konuya ilişkin bölümü, **Veli Sabri Uyar** tarafından, **Kasîde-i Dâliyye** 'nin metninin tesbitinde kullandığımız not defterinde, Kasîdenin yer aldığı sayfaları takip eden sayfaların kenarında iktibas edilmiş bulunmaktadır. Bu iktibas, özel bir not defterinin sayfaları arasında unutulup gitmekten kurtarmak maksadıyla, buraya almak istiyorum:

"Bayram namazını kılarken başı döndü, yıkıldı. Yine mukavemet ederek kaiden namazını edâ etti. Sonra eve getirildi. Sekiz gün hasta yattılar. Şevvâlin dokuzuncu Cuma gecesi akşam saat birde rahmet-i Rahmana kavuştu. Sabah namazından sonra Ka'be-i Muazzama'nın kapısının önünde namazı kılınarak **"Cennet-i Muallâ"** namında ekâbir-i müsliminin medfeni olan kabristana ve **Vâlîde-i Resûlullah Taâlâ** aleyhi ve âleyhâ⁽⁷⁾ Hazretlerinin beş arşın kadar ayak ucuna, Evlâd-ı Resûl'e mahsus olrak tüzere vaktiyle hazır edilmiş mükemmel ve muntazam bir kabre defnedildiler.

Öyle bir lâtif suretle teslim-i ruh ettiler ki, bu Kudsiyyet dakikalarının letâifini tarife lisanım muktedir değildir. Bir takım dualar okuduktan sonra zikrullâha başladı ve zikr-i lisânisine bütün azası dahi iştirak ederek, sûfiyye

⁽⁶⁾ Arabacı, 531.

⁽⁷⁾ Burada bir zühul vardır. Zira Cennetü'l-Mualla'da medfun olan, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin annesi Âmine değil, ilk hanımı Hz. Hatice Validemizdir. Hz. Peygamberin annesi, Mekke - Medine yolu üzerinde Medine'ye 190 km. uzaklıktaki Ebvâ denilen köydedir. Yine mektubun bu kısmında, Taâlâ kelimesinden önce, muhtemelen iktibas sırasında zühûlen atlanan "salevâtullâhî" kelimeleri olmalıdır; çünkü ancak bu şekilde dua cümlesi tamam olmaktadır.

indeinde "**sultânü'z-zikr**" tabir olunan, bütün azasının muntazaman hareket ettiği hareket-i zikriyyesini saatlerce bize gösterdikten sonra terk-i hayat eylemiştir.

Mümâileyh Hazretlerinin hayaliyle⁽⁸⁾ yüreğimde açılan yarayı, müşahade eylediğim saâdet halini hatırlamakla tedavi ediyorum."

Mektubun bu muhtevası, **Ziya Efendi**'nin vefat yerinin **Mekke** olduğunu açıklıkla ortaya koymakta; bu bilgilerle **Hacıveyiszâde Mustafendi**'nin verdiği şifahi bilgiler birbirini desteklemektedir.

2- İlmî Kişiliği:

Ziya Efendi, mensup olduğu ailede dedesi **Memiş Efendi** ile başlayan, babası, amcaları ve büyük kardeşleriyle devam eden bir ilim ve irfan zincirinin en önemli halkalarından biridir. "Zamanın İmam-ı Azam'ı" lâkabıyla anılmıştır⁽⁹⁾. Genç yaşta çok iyi yetişmiş; babasının, amcası **Hasan Kudsî Efendi**'nin ve ağabeylerinin yanında müderrisliğe başlamıştır. Babasından sonra en önemli hocası ve amcası olan Hasan Kudsî'nin oğlu **Ali Rıza Kudsî**'ye verdiği icazetin 1314/1896 tarihini taşıdığını yani Ziya Efendi'nin bu icazeti verdiği sırada 23 yaşında olduğunu ve öğrencisinin bu icazeti almayı hak edebilmek için geçirmesi gereken öğrencilik süresini dikkate aldığımızda, **Ziya Efendi'nin muhtemelen 18 veya en geç 20 yaş civarında müderrisliğe başladığı düşünülebilir.**

Ziya Efendi, Islâh-ı Medâris'de yetiştirdiği talebelerinden İbrahim Hakkı Konyalı'nın da ifadeleriyle "**bildiğini iyi bilen ve güvenilir ilim adamı, büyük Türk ve İslâm âlimi, beynelmilel bir ilim otoritesi**" dir⁽¹⁰⁾. Arapça ve Farsça'nın yanında Fransızca da bilmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiiirleri vardır. Islâh-ı Medâris'de Arapça klasik dil ilimlerinin ve geleneksel din ilimlerinin hocalığı yanında, fizik, kimya ve astronomi derslerini de uygulamalı olarak okutacak seviyede bu ilimleri tahsil etmiş bulunmaktadır. Islâh-ı Medâris'in

(8) Kaynak olarak kullandığımız fotokopide bu kelime "خياليه = hayaliyle" şeklinde yer almaktadır. Muhtemelen baştaki harf "حی" ve dördüncü harf de "ع" olacak, böylece kelime "حیایله" olacaktır.

Çünkü cümle "kayıp" manasına gelen böyle bir kelime ile makama uygun mana kazanacaktır. Binaenaleyh burada da zühûfen bir yanlış okuma veya istinsah vardır.

(9) Eminoğlu, 3.

(10) Konyalı, 790, 802.

müştemilatı içerisinde fizik ve kimya laboratuvarları vardır. Astronomi derslerinin sınıftaki anlatımından sonra, geceleri ya Konya il merkezinin en yüksek yeri olan Alâeddin tepesinden veya minare şerefelerinden bu dersin tatbikatı da yapılmaktadır. Bu dersle ilgili olarak şu nükte hâlâ Konya'da şifahi olarak anlatılır:

Uygulamalı astronomi dersinin yapıldığı bir gece, aranılan bazı yıldızlar bir türlü bulunamaz. Dersin hocası Ziya Efendi'dir; yardımcısı da, Konya'nın meşhur âlim ve şeyhlerinden Fahri Efendi'dir (merhum Fahrettin Kulu, 1881-1950). Vakit hayli ilerlemiştir ve talebeler arasında yeni evli biri, muhtemelen Haciveysiâde Mustafa Efendi, vardır. Bu durumu dikkate alan Fahri Efendi, Hoca Ziya Efendiye, büyük bir edep çerçevesinde,

Efendim, galiba bugün yıldızlar da erken istirahat çekmişler,
der. Ziya Efendi, bu nükte ve nazik tın talebin kınması ve

Öyleyse biz de dersi bu günlük burada bırakalım, demek
suretiyle dersi tatil eder.

Ziya Efendi, keskin bir zeka ve güçlü bir hafızaya sahiptir. Tahsilini ilerletmek için İstanbul'a giderken, tren kompartımanında birlikte yolculuk yaptığı ihtiyar bir zât, kendisine İstanbul'da karşılaşması muhtemel tehlikeler konusunda tavsiyelerde bulunur ve bu arada aralarında şöyle bir konuşma da cereyan eder:

- **İsmin neydi, Evlâdım?**

- **Ahmed Ziya, Efendim.**

- **Yusuf Ziya olur ama, Ahmed Ziya da mı olur?**

Bu soru ile Ziya isminin, Yusuf ismi ile birleşik olarak kullanılışının yaygınlığına karşılık, Ahmed ismi ile birlikte kullanılışının yadırganlığı ifade edilmek istenmektedir. Genç ilim yolcusunun bu yadırganmaya karşılık verdiği cevap şudur:

- **Yusuf da Ziya'yı Ahmed'den almamış mıdır, Efendim?!**

Bu cevapla işaret edilmek istenen husus, İslâm tasavvufundaki kozmogoni ile ilgili anlayıştır. Bu anlayışa göre, ilk defa Nur-ı Muhammedî, ondan da bütün kâinat yaratılmıştır. Bu itibarla Hz. Yusuf (a.s.) da nûrunu Hz. Peygamber'den almış olmaktadır. Bu umulmadık cevap karşısında, muhâtabı, Ziya Efendi'nin sırtını okşayarak:

- **Sen istediğin yerde ilim tahsil et, Evlâdım; sana hiçbir şey zarar veremez,** der⁽¹¹⁾.

Ziya Efendi'nin İslah'ta okuttuğu dersler arasında Hadis de vardır. Kendisi, güçlü hafızası sayesinde, aynı zamanda Kütüb-i Sitte hâfızı ve nakilcisidir⁽¹²⁾.

Ziya Efendi, önce Konya'nın topraklık semtinde açılan, sonra İslâh-ı Medâris'in bitişiğindeki Mekteb-i Sanayi binasına nakledilen **Mekteb-i Hukuk**'ta da hocalık yapmış; **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Kavaid-i Külliyye** ve **Ferâiz** dersleri okutmuş güçlü bir hukukçudur. Bu mektepteki ders takrirleri de kitap veya risaleler halinde yayımlanmıştır. Bunlar arasında, aşağıda eserleri bahsinde işaret edileceği üzere, manzum olanlar da vardır. Zaten kendisi Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazacak derecede bu dillerin edebiyatlarına da vakıftır⁽¹³⁾. Fakat bu şiirleri belli bir eserde toplanmamış; basılmamıştır; bilenlerin hâfızalarında, yakınlarının notlarında ve hatıra defterlerinde dağınık bir vaziyette bulunmaktadır. Fransızca'yı da bildiğine yukarıda işaret edilmiştir.

Ziya Efendi, ufku geniş bir ilim adamıdır; ileri görüşlüdür; fikirleriyle ve fiilleriyle yaşadığı dönemi aşan bir kimliğe sahiptir. Nitekim büyük kardeşleriyle birlikte kurup çalıştırdıkları İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye, onun bu kimliğinin en açık delilidir. Öğrencisi İbrahim Hakkı Konyalı'nın da isabetli teşhisiyle, bildiğini iyi bilmektedir. Bu yüzden de ilmî bakımdan kendine güveni tamamdır ve münazaralarında güçlüdür. Nitekim kendisinden büyük âlimlerin de hazır bulunduğu bir münazarada, hasmının meseleyi saptırarak:

- **Sen İmam-ı A'zam'dan daha mı iyi biliyorsun,** tarzındaki manevrasına karşılık olarak:

- **Evet, bu mes'eleyi ben İmam-ı A'zam'dan daha iyi biliyorum,** diyecek cesareti gösterdiği Konya'da ilmî sohbetlerde şifahi olarak nakledilmektedir⁽¹⁴⁾.

(11) Ali Osman Koçkuzu, Ziya Efendi (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için yazılmış, henüz yayınlanmamış madde).

(12) Arabacı, 529; Uz, Mehmet Ali, Bahaveled'den Günümüze Konya limleri ve Velileri, Konya 1992, 148-157.

(13) Eminoglu, 3.

(14) Koçkuzu, Ziya Efendi.

Ziya Efendi, zâhirî ilimler yanında, babasının manevî irşad ve terbiyesiyle seyr-u sülûkünü de ikmal etmiş bir gönül eridir. Kasîde-i dâliyye'si ve vefatında yanında olan Ali Rıza Kudsî Efendi'nin şahid olduğu zikir sahnesi, onun bu yönünü açıkça göstermektedir.

Ziya Efendi'nin Islâh-ı Medâris'te uyguladığı eğitim ve öğretim programı sonunda öğrencilerine verdiği icazet, bilâhare Cumhuriyet döneminde Milli Eğitim Bakanlığına yapılan müracaat üzerine yüksek tahsil diplomasına denk sayılmıştır⁽¹⁵⁾.

Ziya Efendi'nin ilmî kişiliğini, kurucularından ve müderrislerinden olduğu Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye'den ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu itibarla burada Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye'den de kısaca bahsetmekte yarar vardır.

3- Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye:

Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye, 1909 yılında Konya'da kurulan ve 1917'de kapatılan, bu kısa hayatına rağmen memleket eğitim ve öğretiminde olumlu yönde derin izler bırakan bir ilim ve irfan yuvasıdır. **Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye**, gerek fizikî mekan olarak, gerek faaliyet olarak **Bekir Sami Paşa Medresesinin** bir bakıma vârisi veya halefidir. **Bekir Sami Paşa Medresesi**, 1846 yılında, Tanzimat dönemi Konya Valilerinden **Ebu Bekir Sami Paşa** (ö. 1265/1849) tarafından hem medrese, hem de Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye - Müceddidiyye kolunun dergâhı olarak yaptırılmıştır. Medresenin yeri, Merkez Bankası Konya şubesinin bugünkü yeridir. Bu medrese, kısaca "**Paşa Dairesi**" adıyla da anılmaktadır. İlk Müderris ve şeyhi **Mehmet Himmet Efendi**'nin, 16 yıllık hizmet döneminin ardından 1862 yılında vefat etmesi üzerine Ziya Efendi'nin babası Bahaeddin Efendi bu medrese ve dergâha müderris ve şeyh olarak gelmiş; kardeşlerinden Hasan Kudsî Efendi ile birlikte üç oğlu Zeynelâbidin, Rif'at ve Ziya Efendiler de daha babalarının sağlığında aynı medresede müderris olarak görev yapmaya başlamışlardır. Bahaeddin Efendi'nin 42 yıllık aralıksız bir hizmet döneminden sonra 1906 yılında vefat etmesi üzerine, büyük oğul Zeynelâbidin Efendi, müderrislik görevinin yanında, bir medrese olduğu kadar bir dergâh olarak da görev yapan Paşa Dairesi'nin şeyhliğini de üstlenmiştir.

Bahaeddin Efendi, kardeşi Hasan Kudsî Efendi ve üç oğul, medresedeki müderrislik ve şeyhlikleri yanında, medreselerin ıslahı konusunda da kafa yorar,

(15) Arabacı, 528, 534.

fikir üretirler. Bu dönemde medreselerin içine düştüğü durumdan şikâyet umumidir ve gerek hükûmet merkezi İstanbul'da, gerek taşrada yaygın çare arayışları vardır.

Ancak bu konudaki fikirlerini Hükûmetin teşebbüsünden de önce, ilk defa düşünme safhasından fiiliyata aktaran, bu üç müderris kardeş olur ve bunların önderliğinde, ilmiye sınıfının ve hayırsever halk tabakasının önemli bir kısmının desteği ve pek azının muhalefeti ile 1909 yılında Konya'da evvela "**İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye Cemiyet-i Hayriyesi**", sonra da bu cemiyetin teşebbüsü ile "**İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye**" müessesesi kurulur. Cemiyet, Paşa Dairesinin eski binasını yıktırır ve yeni bir müstemilat ile iki katlı modern bir medrese binası yaptırır. Bu binanın müstemilatı içerisinde **kütüphaneye, fizik ve kimya laboratuvarı, konferans salonu, matbaa, dersbana odaları, mescid, şadırvan, bahçe ve müderris evi** bulunmaktadır. Kütüphane, Bahaeddin Efendi döneminden kalan kitaplara, üç müderris kardeşin kendi şahsi kitaplarını ve yeni yayınları da katmalarıyla hayli zengin hale getirilir. Kütüphanede sadece dinî ilimlerle ilgili eserler değil, **felsefe, edebiyat, sosyoloji, botanik, müzik, beden eğitimi, astronomi** gibi çok çeşitli bilim dallarına ait eserler de bulunmaktadır. Kütüphanede **Ali Kuşçu** tarafından yapıлып **Fatih Sultan Mehmed'e** sunulan **madenî Gök Küresi** de yer almaktadır. Ders programı içerisinde **Fransızca** da vardır ve bu dersi **gayr-ı müslim** bir **Ermeni** vatandaş okutmaktadır. Bütün bunlar İslâh-ı Medâris'e vücut veren zihniyetin, o günkü şartlarda bile, memleketin muhtaç olduğu eğitim ve öğretim seviyesine ne kadar seviyeli ve geniş bir ufuktan baktığını göstermektedir. Babalarının döneminden itibaren, ailece hizmet gördükleri müessesede **medrese - tekke** ayrılığını birliğe dönüştüren bu seçkin kadro, bu defa gerçekleştirdikleri sivil bir teşebbüsle **medrese - mektep** ikiliğini ortadan kaldırıp eğitim ve öğretimde birliği sağlamaya doğru çok önemli bir adım atmışlar ve başarılı bir örnek ortaya koymuşlardır.

İslah'ta birinci sınıfta Türkçe öğretim yapılmakta; ikinci sınıftan itibaren gerek öğretimde, gerek medrese içi konuşmalarda **Arapça** kullanılmaktadır. İkili temaslarda bile Türkçe konuşanlar ilginç cezalarla Arapça öğrenmeye ve konuşmaya teşvik edilmektedir. İslah'ın hedefleri içerisinde öğrencisine İngiltere'de **Cambridge Üniversitesini** bitirtmek, **Çince, Japonca** öğretip kendilerine hakiki bir din arayan bu ülkelerde İslâm'ı tebliğ görevini bihakkin yerine getirecek İslâm misyonerleri yetiştirmek de vardır.

İslah'ın ikinci yıl imtihanlarında, aralarında o zaman Tokat meb'usu, daha sonra A'yan Meclisi azası ve nihayet **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**'nin, Antalya Sancağı meb'usu **Elmalı Küçük Hamdi**'nin (Muhammed Hamdi Yazır) ve Mevlevî Dergâhı postnişini **Veled Çelebi**'nin (Veled İzbudak) de bulunduğu bir imtihan heyetinin huzurunda, öğrenciler özellikle Arapça dersinde büyük bir yetişkinlik seviyesi sergilerler. Bu başarıyı hayranlıkla izleyen Mustafa Sabri Efendi, oğlu **İbrahim Rüşdü**'yü İstanbul'dan Konya'ya İslâh-ı Medâris'e öğrenci olarak gönderir.

Eğitim ve öğretimin 12 yıl olarak planlandığı İslâh-ı Medâris'de, bu süreyi tamamlamak kismet olmaz ve bu başarılı müessese 1917 yılında kapatılır⁽¹⁶⁾. İslâh-ı Medâris'in kapatılması sonucunu doğuran sebepleri şöyle sıralamak mümkündür:

a) İslâh-ı Medâris hareketinin ocağını teşkil eden ailenin önde gelen ferdi **Zeynelâbidin Efendidir**. Âbidin Efendi bir taraftan **şeyh**, bir taraftan **müderris** birtaraftan da ülke siyasi hayatında adı ön plâna çıkmış bir **siyaset adamıdır**. Siyasette bulunduğu saf da **İttihat ve Terakki partisinden** bu partiye rakip olarak doğmuş olan **Hürriyet ve İ'tilaf partisi** saflarıdır. İttihatçılar, siyasi rekabet yüzünden, Âbidin Efendiye karşı oldukları kadar, İslâh-ı Medârise de karşıdılar.

b) İslahın ders programında, dinî dersleri yanında diğer modern derslere de yer verilmiş olması, bir takım klâsik medrese yanlılarının tepkisine yol açmış; bu tepki **İslâh-ı Medârisin kundaklanacağı** tehditlerine kadar götürülmüştür. Aile fertleri, geceleri Medrese etrafında nöbet tutarak bu tehditleri göğüslemeye çalışmışlardır⁽¹⁷⁾.

c) Medreselerin ıslahı gagesine yönelik olarak, sivil bir hareket olan Konya'daki İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye teşebbüsüne benzer bir teşebbüs de İstanbul'da resmi olarak Hükûmet tarafından 1914 yılında başlatılan "**Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi**" hareketidir. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin bir şubesi de 1915 yılında Konya'da açılmıştır. Bu arada memlekette İttihat ve Terakki Partisi iktidardadır. 1913 yılından itibaren de Hürriyet ve İ'tilaf partisi kapatılmış; ileri gelen mensupları, Âbidin Efendi de dahil olmak üzere, sürgünde hapse mahkum edilmişlerdir. Böylece İttihat ve Terakki iktidarında Konya'da açılan **Dârü'l-Hilâfe** medresesi şubesi, İ'tilafçı

(16) Arabacı, 477-514.

(17) Koçkuzu, Ziya Efendi.

Âbidin Efendi'nin kurucusu olduğu **İslâh-ı Medâris**'e ihtiyaç kalmamış olduğunun da zahirî bir gerekçesi olmuştur. Halbuki bu iki hareketin birbirine rakip değil, birbirinin destekçisi olarak birlikte varlıklarını sürdürmeleri elbette memleketin daha çok hayrına olurdu.

d) **Memlekette meydana gelen siyaset eksenli kutuplaşma ulema arasına da sıçramış ve bu bölünme, bir çok zarar yanında, hem İslâh-ı Medâris'in, hem de bu medreseye vücut vermiş olan ailenin sonunu hazırlayan önemli sebeplerden biri olmuştur.** Nitekim yukarıda da işaret edildiği üzere, üç kardeş müderrisin ortancası olan **Rif'at Efendi**'nin idamı, İttihat ve Terakki yanlısı olduğu bilinen, Konya meb'uslarından ve Kurtuluş Savaşı yılları şer'îye ve Evkaf vekillerinden **Hadimli Mehmet Vehbi Efendi**'nin verdiği güvence sonrasında evinden alınıp götürüldüğü gece vuku bulmuştur.

Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu'nun şifahi olarak verdiği bilgiye göre Mehmet Vehbi Efendi, ömrünün sonuna doğru "Şeyhin uşakları düdüğü çaldı" der imiş. Burada "Şeyh" ile kastedilen Bahaeddin Efendi, uşakları da Âbidin, Rif'at ve Ziya Efendilerdir. Bu sözü, Mehmet Vehbi Efendi'nin ağzından duyup Ali Osman Koçkuzu'ya nakleden, Mehmet Taş isminde, Konya merkez köylerinden Çaldere'li bir zattır. Bu zat, Konya İmam – Hatip Okulu Koruma Derneğinde uzun yıllar fahri hizmet yapmış, Konya merkezinde oturan ve Mehmet Vehbi Efendi ile de ev komşusu olan bir zat idi. Bu bilgiyi de şifahi rivayetlerde kaybolup unutulmaya mahkum olamaması için, bizzat kendi ağzından dinlediğim Ali Osman Koçkuzu'nun izniyle buraya dercediyorum.

Keza kendisi de bir medreseli âlim olan, medreselerin ıslahı konusunda hayli emeği, çalışmaları ve raporları bulunan, Cumhuriyet döneminin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı, Cumhuriyet öncesi Konya'yı ziyaretlerinde en çok Hadimli Mehmet Vehbi ile teşrik-i mesai halinde olan **Ahmet Hamdi Akseki** de İslâh-ı Medâris hakkında "**İfsâd-ı Medâris**" değerlendirmesini yapmaktadır⁽¹⁸⁾. Bütün bunlarda dönemin özellikle siyasi çekişmesinin izleri gözlenmektedir.

e) 1915-1917 yılları, Birinci Cihan Savaşının insan kaynaklarımızı, hortumla sömürürcesine eritip tükettiği yıllardır. Bu eriyip tükenmeden İslah

(18) Arabacı, 513.

da payını almakta gecikmemiş; bu medresenin mensupları müderrisleriyle ve öğrencileriyle, Çanakkale, Irak, Filistin gibi muhtelif cephelerde vatanî görevlerini yerine getirmişlerdir.

Tesir nisbetleri farklı olsa da, bütün bu sebepler **İslâh-ı Medâris**'in sonunu getirmiş ve **1917'de Medrese kapatılmış**; hatta kütüphanesi de yağmalanmıştır. Kütüphanenin her nasılsa yağma dışında kalan ve bilâhare ailenin vârislerine intikal eden 1200 civarında kitabı, bu varisler tarafından daha sonra **Konya Yusuf Ağa Kitaplığına** bağışlanmıştır. Halen bu kitaplar bu kütüphanede kayıtlı bulunmaktadır⁽¹⁹⁾.

Her ne kadar, siyasi kimliği ve şeyhliği sebebiyle Zeynelâbidin Efendi'nin ismi, İslâh-ı Medâris konusunda ön plana çıkmış olsa da, bu medereseyle fiili ve fikrî planda daha çok emek veren ve ilmî damgasını vuran **Ziya Efendi**'dir. Çünkü Zeynelâbidin Efendi, İkinci Meşrutiyetten sonra Konya meb'usu olarak İstanbul'a gittikten sonra, Medreseyle ilgili ilmî ve idarî salahiyet ve mes'uliyet, diğer müderrislerin yanında, ağırlıklı olarak Ziya Efendi'nin üzerinde odaklaşmıştır. Bu itibarla İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye müessesesi ve memleketin ilim ve irfan hayatına kazandırdığı değerli ilim, fikir ve gönül adamları, bir bakıma Ziya Efendi'nin ilmî kişiliğinin müşahhas şahitleridir⁽²⁰⁾.

4- Bazı Öğrencileri:

Ziya Efendi, gerek **Bekir Sami Paşa Medresesi** döneminde, gerek **İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye** döneminde, her biri ayrı bir değer olan pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan bazı önde gelen isimler, öğrenciliklerini başarıyla tamamlayarak icâzet alır almaz hernen hocaları Ziyâ Efendi'nin yanında İslâh-ı Medâris'te müderrislik görevi üstlenmişlerdir. Bu zevâtın bazıları şunlardır:

a) **Ali Rıza (Kudsî) Efendi (1880-1956):**

Ziya Efendi'nin amcası ve hocası Hasan Kudsî Efendi'nin oğludur. 1896'da icâzet verdiği öğrencilerindendir. 1909 yılından itibaren de İslâh-ı Medâris'de müderristir. Mekke'de Ziya Efendi'nin vefatına şahit olmuştur. 1940 yılında Âbidin Efendi'nin Medine'de vefatından sonra, şeyhlik vazifesi kendisine geçmiş; 1956'da Şam'da vefat etmiştir. **Ali Rıza Kudsî Efendi, aynı**

(19) Konyalı, 790.

(20) İslâh-ı Medâris'in Nizamnâmesi için bk. Mustafa Özdamar, Hacı Veyiszâde, İstanbul 1993, 501-512.

zamanda Çanakkale gazisidir; Birinci Cihan Harbine katılan İslah'ın dört müderrisinden biridir. Çanakkale'de dumdum kurşunu ile yaralanarak bir eli sakat kalmıştır.

b) Fahri Efendi (Fahrettin Kulu) (1879-1950):

Konya'nın **Taşkent** ilçesinden (o zaman Hadim ilçesine bağlı nahiye) olmakla **"Taşkentli Fahri Efendi"** olarak tanınan **Fahri Efendi**, **İslâh-ı Medâris'e** Bahaeddin Efendinin sağlığında ve Paşa Dairesi döneminde intisab etmiştir. Bahaeddin Efendi'nin hem talebesi, hem de mürididir. Âbidin ve Ziya Efendilerden de istifade etmiş ve İslâh-ı Medâris döneminde Ziya Efendi'nin en yakın yardımcılarında olmuştur. İslahtaki müderrisliği döneminde kaleme aldığı, henüz basılmamış te'lif ve tercüme manzum ve mensur eserleri ve yakınlarının ifadesine göre bir divan teşkil edecek hacimde dinî muhtevalı şiirleri vardır⁽²¹⁾. Fahri Efendi, bundan sonra üçüncü sırada adından bahsedeceğimiz **Haciveyiszâde Mustafa Efendi**'nin kendisini daima sevgi, saygı ve büyük bir bağlılıkla **"Fahri Efendimiz"** diye yad ettiğine şahit olduğumuz büyük bir din âlimi ve mürididir. Kabri, Konya il merkezinde **Hacı Abdülfettah Çavuş mezarlığında**, şeyhi ve hocası Bahaeddin Efendi'nin kabri yakınındadır.

c) Haciveyiszâde Mustafa Efendi (Mustafa Kurucu) (1889-1960):

Sağlığında Konya'da İslâmî ilim, irfan ve ahlâkın sembolü ve İslâh-ı Medâris'in en büyük mümessili olarak kabul edilmiştir. Evvelâ doğduğu yer olan Konya merkez Sedirler mahallesi Sibyan mektebinde hıfzını tamamlamış; sonra Konya'nın meşhur ve sevilen müderrislerinden olan babası **Hacı Veyis Efendi**'de okumuş; daha sonra da **İslâh-ı Medâris'e** girmiş ve **Ziya Efendi**'den icazet alarak mezun olduktan sonra, kapanıncaya kadar İslah'ta müderrislik yapmıştır. İslah'taki öğrenciliği döneminde **Bahaeddin Efendi**'den tarikat dersi de almıştır. İslah'ın kapatılmasından sonra **Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye** Konya şubesinde müderrislik görevine devam etmiş; medreselerin tamamen kapatılmasından sonra, vefatına kadar Konya merkezinde önce **Piri Mehmet Paşa**, sonra da **Aziziye Camilerinde** resmi imam - hatiplik görevlerinde bulunmuştur. **Konya'da 1951 yılında İmam - Hatip Okulunun açılmasından** sonra, bizim de bu okulun öğrencisi olduğumuz yıllarda, vefat tarihi olan **5 Şubat 1960 yılına kadar** bu okulda **Tefsir, Fıkıh ve Arapça**

⁽²¹⁾ Ali Osman Koçkuzu, **Fahri Efendi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XII/96-97, İstanbul 1995.

dersi hocalığı yapmış; ayrıca bu okulun maddî ve manevî kuruluş ve gelişmesinde fiilî ve fikrî büyük desteği olmuştur. Halen Konya merkezinde adına tesis edilmiş öğrenci yurdu ve külliye bulunmaktadır. Kabri Konya merkezinde **Mevlânâ Türbesinin** kible tarafına düşen **Üçler Kabristanında**dır.

d) Ali Sâmi Efendi (Yücesoy) (1879-1960):

Kadirî Şeyhzade Ömer Efendi'nin oğlu, Ziya Efendi'nin amcası ve hocası **Hasan Kudsî Efendi'nin** de damadı, böylece birinci sırada bahsi geçen Ali Rıza Kudsî Efendi'nin de **eniştesidir**. Kayın ve enişte her iki Ali de, öğrenciliklerinden sonra İslah'ın önde gelen müderrislerindedir. Ali Sami Efendi, medrese tahsilinden sonra hukuk tahsili de yapmıştır. Kur'an tilâvetiyle, kıraat ve tecvid ilmindeki üstünlüğüyle de temayüz etmiştir. İslah'taki hizmeti de daha çok bu dalda olmuştur. İslah'ın kapatılmasından sonra, önce **Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye** Konya şubesinde, sonra 1924'te açılan Konya **İmam - Hatip Mektebinde** hocalık yapmış; bu mektebin kapatılmasından sonra da Konya Merkez **Alâeddin Camii** İmam - Hatipliği görevini yürütmüştür. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Merkez teşkilatlarında Arapça mütercimi olarak da çalışan Ali Sami Efendi 1960 yılında vefat etmiş ve Konya Merkezinde **Hacı Abdülfettah Çavuş** mezarlığında toprağa verilmiştir.

e) Bozkırlı Abdullah Efendi (Tanrıkulu) (1883 - 1942):

İslâh-ı Medâris'te gördüğü öğrenimden sonra 1912 yılında **Ziya Efendi'den** icazet almış ve akabinde İslâh-ı Medâris'de müderris olarak göreve başlamıştır. Ziya Efendi'nin hocası ve amcası Hasan Kudsî Efendi'nin damadıdır; böylece bir önceki sırada bahsi geçen Ali Sami Efendi ile de bacanaktır. 1950'li yıllardan sonra Konya matbuatında ismi ön planda yer alan gazeteci merhum **Ziya Tanrıkulu'nun** da babasıdır. Oğluna Ziya ismini vermiş olması, hocası Ziya Efendi'ye bağlılığının bir ifadesi olarak alınabilir. Abdullah Efendi, Birinci Dünya Harbine **Sina Cephesinde**, Kurtuluş Savaşına da **Garp Cephesinde** Tabur İmamı olarak katılmıştır. Cumhuriyet döneminde Konya merkez vâizi, bilâhare Vakıflar Genel Müdürlüğü Arapça mütercimi olarak görev yapan Abdullah Tanrıkulu, **Hacı Abdülfettah Çavuş** kabristanında medfundur.

f) İbrahim Hakkı Konyalı (1895-1984):

İslah'taki öğrenciliğinin ardından 1915 yılında **Ziya Efendi'den** aldığı icazetten sonra, aynı medresede müderris olarak göreve başlamış; bu görevi

ancak iki yıl sürmüştür. **İbrahim Hakkı Konyalı**, İslah'ta iyi yetişen ve 90 yıl civarındaki uzun bir ömrü, ilmî faaliyetlerle bereketli hale getiren büyük bir mücadele adamı ve kalem erbabıdır. Yüzün üzerinde eseri vardır. Konyalı'nın, tahsil görüp icazet aldığı İslâh-ı Medâris hakkındaki değerlendirmesi şudur:

"Umumî harp ve sonraki siyasi ve zararlı mücadeleler bu müesseseyi yıkmaya idi, Türk yurdu Garbın bütün maddî tekâmüllerini kabul etmekle beraber, tam manası ile Şarklı ve yerli kalan bir dârülfünuna sahip olacaktı."⁽²²⁾

İslâh-ı Medâris'in kuruluş ve müstemilâtına, programına, eğitim ve öğretim metoduna, yetiştirdiği öğrencilerin seviye ve evsafına ve hayatta sergiledikleri başarılarına bakıldığında, merhum Konyalı'nın bu teşhis ve tesbitine hak vermek gerekmektedir.

Bu zevât, İslâh-ı Medâris'de yetişerek Ziya Efendi'den icazet aldıktan sonra, aynı müessesede hocalarının yanında müderris olarak çalışanlardır. Bunların dışında yine İslah'tan mezun olduktan sonra, yaşadıkları müddetçe resmi veya özel çalışmalarıyla memleket irfanına, eğitim ve öğretimine İslah'da aldıkları modern anlayış ve ruhla olumlu katkıda bulunmuş bir çok zevat daha vardır. Bunlar arasında **Galleci Osman Efendi** (Osman Oktaç), **Çimilizâde Mehmet Hakkı Efendi** (Hakkı Özçimi), **Hotamışlı Fatih Efendi** (Fatih Göktaş), **Hacı Tahir Elliiki**, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu **İbrahim Rüşdü Efendi**, uzun yıllar Medine'de mücâvir olarak yaşamış **Saatçi Osman Efendi**, **Hâfız Zekâi Efendi** (Sarsılmaz) sayılabilir. Bu zevâtın ilk dördü 1951 yılından itibaren Konya İmam - Hatip Okulu'nda öğretmenlik de yapmışlardır.

5- Eserleri:

Ziya Efendi, emsallerinden farklı olarak, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanında, kalemi de elinden bırakmamıştır. Hatta öğrencilerini de yazmaya ve yayın yapmaya yatkın bir şekilde yetiştirmek üzere matbaalarını ve yayın organı "Meşrik-ı İrfan" isimli gazeteyi İslâh-ı Medârisle birlikte kurmuşlardır. Bu hedefin en çok Ziya Efendi'nin kendi şahsında ve öğrencilerinden de özellikle İbrahim Hakkı Konyalı'nın şahsında gerçekleştiğini görüyoruz. Nitekim Ziya Efendi 20 civarında, talebesi İbrahim Hakkı Konyalı ise 100 civarında eser bırakmışlardır.

⁽²²⁾ Arabacı, 542.

Ziya Efendi'nin kalem mahsullerinin bir kısmı, evvelâ Anadolu Gazetesinde, onun kapanmasından sonra Meşrik-ı İrfan'da, 1920'ye doğru da İntibah gazetesinde yazdığı makalelerdir. Dinî, fikrî ve siyasî nitelikteki bu makaleler henüz bir eserde toplanmış değildir.

Ziya Efendi'nin eserlerinin bir kısmı da Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleridir. Bunlar da henüz dağımıktan kurtarılarak bir eser içinde bir araya getirilememiştir. Bu şiirlerden biri, İttihat ve Terakkî Hükümetinin Hürriyet ve İtilâf partisini kapatarak ileri gelenlerini sürgün ve hapse mahkum ettiği sırada, büyük kardeşi Mehmed Zeynelâbidin Efendi'nin de sürgün ve hapse mahkum olması üzerine yazdığı 44 beyitlik Kasîde-i Lâmiyye'dir. Bir diğer şiiri de 27 beyitten oluşan Kasîde-i dâliyye veya Konya çevresinde yaygın diğer isimle Kasîde-i Ziyâiyye'dir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bu kasîde üzerinde genişçe durulacaktır.

Ziya Efendi'nin kitap ve risale halindeki eserleri, daha çok okuttuğu derslerde öğrencilerine takrir edip imlâ ettirdiği konulara dairdir. Kaynakların 20 civarında⁽²³⁾ olduğundan söz ettiği bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

a) İslâm Hukukunun Genel İlkeleri (Kavâid-i Külliyye Şerhi):

Kitap, S.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından yayına hazırlanmış; aynı Fakültenin İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Ahmet Yaman tarafından da kitaba 32 sayfalık bir giriş kısmı eklenmiştir. Kitap Esra Yayınları arasında 1996 yılında İstanbul'da basılmıştır. Kitabın 90 sayfa tutan esas hacminden sonra 13 sayfalık da bir sözlük kısmı vardır.

b) **Emâli'l-ferâiz:** Miras hukukuna dair 82 sayfalık uygulamalı bir el kitabıdır.

c) **Ucâletü'ferâiz:** Yine miras hukukuna dair dokuz sayfalık küçük bir risaledir.

d) **Sülâfetü'l-ferâiz:** Bu eser de, yukardaki ikisi gibi. Miras hukuku ile ilgili 12 sayfalık bir eserdir. Ancak bu eserin farkı manzum olarak kaleme alınmış olmasıdır.

Ferâize dair bu üç eser, H.1329/R. 1327 yılında, Konya'da Meşrik-ı İrfan matbaasında, üçü bir kitap halinde bir kapak içerisinde basılmıştır.

⁽²³⁾ Konya 1973 İl Yıllığı, Konya 1973, 313.

e) **Emâli'l-vesâyâ**: Bu eser, vasiyyetle ilgili hükümlere dair 32 sayfalık bir risale olup kapaktaki kayda göre "**Konya Mekteb-i Hukuk talebesine imlâ ve tedris olunduktan sonra tab' olunmuştur.**" Baskı yeri, yine yukardaki üç kitap gibi Islâh-ı Medâris'in bünyesindeki "**Meşrik-ı İrfan**" matbaasıdır. Beş sayfalık bir mukaddimeden sonra vasiyyetle ilgili hükümler maddeleştirilerek, 88 madde içinde verilmiştir.

II. İKİNCİ BÖLÜM

KASİDE-İ DALİYYE

(القصيدة الدالية)

Kasîde-i Dâliyye, Ziyâ Efendi'nin Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimize olan sevgi ve hasretini, onun ravzasına kavuşmak için duyduğu iştiyakı dile getirdiği 27 beyitlik bir kasidedir. Sade ve akıcı üslûbu, fazla uzun olmaması, güftesine uyarlanan bestenin kolay edâ edilir muhrık nağmeleri sebebiyle, bilhassa Konya çevresinde, dinî sohbet ehlinin kulak ve hâfızalarında bu kasidenin yaygın yeri vardır.

Kafiyesi "dâl" harfi olduğu için "**el-Kasîdetü'd-dâliyye**" adıyla anılan bu kasîde, sahibinin ismine izafetle "**Kasîde-i Ziyâiyye**" olarak da meşhurdur.

Bu kasîde üzerindeki inceleme ve değerlendirmeye geçmeden önce, genel manada "**kasîde**" konusuna kısaca temas etmekte fayda vardır.

1- Kasîde:

Kasîde, Arap dilinin en eski ve çok sayıda beyitlerden meydana gelen bir nazım şeklidir.

İlk beyit kendi arasında kafiyelidir; sonraki beyitlerin birinci şatırları serbest, ikinci şatırları birinci beyitle kafiyelidir. Bir nazımın kasîde sayılabilmesi için kesin bir beyit sayısı olmamakla beraber bu sayı 25-30'dan başlayıp 100'ün üzerine de çıkabilmektedir. Kasîde, "**nesîb**" veya "**teşbib**" denilen bir kısım başlar. Burada şâir genellikle sevgilinin yurdunu ve buradaki hatıraları tasvir edip dile getirir. Bu kısmı "**tegazzül**" adı verilen kısım takip eder. Burada şâir genellikle aşk duygularını dile getirir. Kasîdenin son kısmında şâir maksadına geçer⁽²⁴⁾. Bu maksat ya birini övmek veya yermek, ya övünmek veya bir ölünün ardından ağıt söylemektir. Bu maksada göre kasîdeler **medih**, **hamâse**,

(24) F. Krenkow, M.E.M. İslâm Ansiklopedisi, VI/388, İstanbul 1955; M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981, 135-139.

i'tizar, fahr, risâ, hica v.b. kısımlara ayrılır. Bu bilgiler ışığında Kasîde-i dâliyyeye bakıldığında, bu kasîde vezni, kafiyesi ve ana bölümleri açısından bir kasîdenin şematik yapısına uygun, asgari beyit sayısı uzunluğunda, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin medhine dair bir kasîdedir.

2- Kasîde-i Dâliyye'nin Tesbitinde Yararlanılan Nüsha ve Kaynaklar:

Ziyâ Efendi'nin Kasîde-i dâliyye'siyle ilk tanışıklığım, 1950'li yıllarda Konya İmam - Hatip okulundaki öğrencilik yıllarıma dayanmaktadır. Ziya Efendi'nin Islâh-ı Medâris'te yetiştirip icazet verdiği ve aynı medresede kendisiyle birlikte müderrislik yapan mümtaz hocalardan Haciveyszâde Mustafa Kurucu, o yıllarda okulumuzdaki hocalarımızdandı ve gerek sınıfta, gerek camilerdeki Mevlid gibi dinî programlarda, gerek özel sohbetlerde bu kasîdeyi sık sık anonim bir besteye uyarlayarak okurdu. Güftenin hafızamızda, bestenin de kulaklarımızda yer etmesinden sonra, bu icraya biz de iştirak ederdik. İşte kasîdenin metnini tesbit ederken müracaat ettiğim ve gözönünde bulundurduğum ilk kaynak Merhum Haciveyszâde Mustafa Efendi'nin bu inşad ve icrâsıdır. Haciveyszâde Hoca Mustafa Efendi, bu konuda rivayet zincirinin ilk halkasını teşkil eden en mevsûk kaynaktır.

Metnin tesbitinde müracaat ettiğim diğer yazılı kaynaklar şunlardır:

a) Abdullah Tanrıkulu Nüshası:

Abdullah Tanrıkulu, yukarıda da belirtildiği üzere, Ziya Efendi'nin Islâh-ı Medâris'te yetiştirip icazet verdiği ve kendisiyle birlikte, yetiştiği medresede müderrislik yapan talebelerindedir; dolayısıyla bu nüsha, tıpkı şifahî kaynak olarak belirttiğimiz Haciveyszâde gibi, bu kasîde için yazılı en mevsuk kaynak durumundadır. Abdullah Tanrıkulu, aynı zamanda Ziya Efendi'nin dedesi Memiş Efendi'nin kızından torunu, yani Ziya Efendi'nin halasının oğludur. Amcası ve hocası Hasan Kudsi Efendi'nin damadı olduğuna da yukarıda işaret edilmişti.

Bu nüsha, küçük boy, birinci hamur kareli kağıttan oluşan Abdullah Efendiye ait el yazması bir defterin içinde yer almaktadır. Defter, 141 varaktır. Bunların 37'sinde 3 ile 19 satır arasında değişen yoğunlukta çeşitli istinsahlar vardır. Yazılı sayfalar peşpeşe olmayıp muhtelif aralıklarla bulunmaktadır. Yazısız varak toplamı ise 104'tür. Kasîde-i dâliyye bu defterin 486 - 496 varaklarında yazılıdır. Bu defter halen Mehmet Emin Eminoğlu'nda mahfuz bulunmaktadır.

Kasîde, müstensih Abdullah Efendi tarafından yazıldığı anlaşılan aşağıdaki Arapça başlık altında verilmektedir:

قصيدة حضرة استاذنا المكرم ومرشدنا الفخيم الشيخ احمد ضياء الدين
الذى توفى فى مكة فوصل الى ما اشتاق اليه منذ عهد صباه متعنا الله تعالى
بانفاسه القدسية

Bu başlıkta اشتاق fiili ile başlayan sıla cümlesinden önceki ism-i mevsülün, "ما" yerine "من" olması daha uygundur. Çünkü Ziya Efendi'nin ve her mü'minin, vuslatına iştıyak duyduğu varlık Allah Taalâ'dır. Bu itibarla ما'nın yerinde من olmalıdır. Nüsha, ta'lik kurması bir yazıyla yazılmıştır ve beş kelimenin dışında tamamı harekesizdir.

b) Veli Sabri Uyar Nüshası:

Veli Sabri Uyar (1874 - 1954), Ilgın'da İlkokul öğretmenliği yanında imam - hatiplik de yapmış, öğretmenlikten emekli olmuş bir emekli yazardır. Kendi gayreti ile özel surette Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. İçinde Kasîde-i dâliyye'nin de bulunduğu mecmua, Veli Sabri Uyar'a ait (25,5 x 15,5) eb'adında bir defterdir. Defter 14 + 319 + 3 olmak üzere toplam 336 varaktan oluşmakta; sayfaların satır sayısı 17 - 25 arasında değişmektedir. Kasîde-i dâliyye bu defterin baştaki ilk 14 varaklık kısmın 9b - 10a varaklarındadır. Kasîde, "**Konyalı Şeyhzâde Ziya Efendi'nin Kasîdeleri**" başlığı altında verilmektedir. Bu kasîdenin devamında, yine Ziya Efendi'nin **Kasîde-i Lâmiyye**'si yer almaktadır. Kasîde-i Lâmiyye'nin kenarında Ali Rıza Kudsî Efendi'nin mektubundan istinsah edilen Ziya Efendi'nin Mekke'de vefat olayıyla ilgili sahneyi tasvir eden bilgi bulunmaktadır. Bu defter Konya merkezinde **Ahmet İzzet Koyunoğlu** Müzesinde 9203 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Defter sahibi Veli Sabri Uyar, Ziya Efendi'nin bir yaş küçüğü olarak yaşıtı demektir. Bu itibarla, nüsha itimada şayan bir nüshadır. Nüsha, tamamı harekeli bir rik'a ile yazılmıştır; ancak bir kaç yerde hareke hatası vardır.

c) Ahmet Kudsî Eminoğlu Nüshası:

Ahmed Kudsî Eminoğlu, halen sağ ve Konya'da mukimdir. Kendisi, Ziya Efendi'nin hem hocası, hem amcası olan Hasan Kudsî Efendi'nin kızından torunudur. Uzun yıllar Katar'da muallimlik yapıp emekli olduktan sonra Konya'ya yerleşmiştir.

Ahmed Kudsî nüshası, mağribî yazı ile daktilo edilmiş 10 sayfalık bir teksir notudur. Teksirin birinci sayfasında başlık olarak aşağıdaki ibare yer almaktadır:

القصيدة الضيائية لصاحب الفضيلة الشيخ احمد ضياء الدين ابن الشيخ

محمد بهاء الدين بن الشيخ محمد قدسى الملقب ب"ممش افندى" القنوى
البوز قيرى فى تركيا رحمهم الله تعالى

Teksirin 2-4. sayfalarında, dedeleri Memiş Efendi ve babaları Bahaeddin Efendi'den başlamak suretiyle Ziya Efendi'nin ve büyük kardeşleri Âbidin ve Rif'at Efendi'lerin hayatları hakkında kısa bilgi verilmektedir.

Kasîde, bu teksir notunun 5-10 sayfalarında yer almaktadır. Kasîdenin sonunda, bir bakıma ketebe kaydı addedilebilecek aşağıdaki Arapça ibare bulunmaktadırlar:

اعداد احمد قدسى امين اوغلو حفيد الشيخ حسين القدسى بن الشيخ محمد القدسى

Ahmed Kudsî Eminoğlu'nun gerek ilmiyeden, gerek Ziya Efendi'nin sülâlesine birinci kuşaktan mensup bir zat olması, bu nüshanın da mevsuk bir nüsha olduğunu gösteriyor.

Ayrıca Ahmed Kudsî Eminoğlu'nun küçük kardeşi M. Emin Eminoğlu, bizzat kendi eliyle istinsah ettiği iki sayfalık bir nüsha daha lütfedip şahsıma vermiştir. Bu nüsha ile Ahmed Kudsî nüshası, son beytin sadrındaki aruzu yani ilk mısraın son kelimesini ve ondan önceki kelimeleri teşkil eden "ثم" yerine "التابعين لهم" dışında başka bir farklılık göstermediği için, bu nüshanın da Ahmed Kudsî nüshasıyla aynı sayılması uygun olacaktır. M. Emin Eminoğlu, nüshasının kaynağını, hâfızasındaki metnin kaleme dökülmesi olarak ifade etmişlerdir.

d) Himmet Mercan Nüshası:

Bu nüsha orta boy dört varaklık bir nüshadır. 1a'da başlık olarak aşağıdaki Türkçe ibare bulunmaktadır:

"Konya ulemasından cennet - mekân faziletli Hacı Ziya Efendi Hazretlerinin Kasîde-i belîğası Türkçe tercümesi Karaman 1956"

4b'nin sonunda ketebe kaydında da

"Karaman 1956, Kâtip: Üzümcü Himmet Mercan" ibaresi vardır.

Başlıkta her ne kadar, nüsha, kasîdenin Türkçe tercümesi olarak gösteriliyorsa da 1b'den itibaren her sayfada dörder, son sayfada da üç tane olmak üzere toplam 27 beyit olarak kasîdenin tam metni de, tercümeyle birlikte bulunmaktadır. Her beytin tercümesi kendi altına yazılmıştır. Tercüme, nazmen ve mesnevî tarzında yani her beyit kendi arasında kafiyeli olmak üzere yapılmış; ancak ne mana ne vezin, ne de kafiye bakımından başarılı bir

tercüme ortaya konamamıştır. Kasîdenin metnine konan harekeden, müstensihin, kasîdeyi doğru harekeleyip okuyacak seviyede Arapça bilmediği de anlaşılmaktadır. Ancak mevsuk bir örnekten kopya suretiyle istinsah edilmiş olmalıdır.

Burada bu nüshaya temas etmemizin iki sebebi vardır. Birincisi, bu nüshanın Konya çevresinde ellerde mütedâvil bir nüsha olmasıdır. İkincisi de bu nüshaya dayanılarak 1983 yılında bu kasîdenin yayımlanmış olmasıdır. Küçük boy 32 sayfalık bu yayının ilk 11 sayfası Tahir Büyükkörükçü imzasıyla hazırlanmış Önsöz'e; 13-26 sayfalar kasîdenin metnine ve nazmen tercümesine ayrılmış; 27-32 sayfalarda da iki ayrı Türkçe manzumeye yer verilmiştir. İkinci sayfada hattın Hüseyin Öksüz'e ait olduğu belirtilirken yine aynı sayfaya konan "tetmim-i terceme: İlhan Armutçuoğlu" kaydından, nazmen yapılmaya çalışılan tercümenin İlhan Armutçuoğlu tarafından tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu yayın, metin olarak tamamen Himmet Mercan nüshasının aynıdır. Tercüme olarak da temelde yine Himmet Mercan nüshasındaki Türkçe tercümeyle istinad etmekte, ancak bazı yerlerde çok az farklılıklar bulunmaktadır. İhtimal bu sebeple yalnız "terceme" yerine "tetmim-i terceme" denilmesi tercih edilmiş olmaktadır. Ancak basılı nüshada bu konulara dair herhangi bir açıklamaya yer verilmediği gözlenmektedir.

İşte metindeki bu aynılık ve tercümedeki ayniyet derecesinde benzerlik sebebiyle, bu basılı nüshaya, Himmet Mercan nüshasından farklı bir nüsha gözüyle bakılmamıştır.

3- Nüsha ve Kaynakların Değerlendirilmesi:

Kasîde-i Dâliyye'nin nüshalarının tamamında beyit sayısı 27'dir ve aralarında, istinsah hatası olduğu belli olan farklılıklar dışında, sadece son iki beyitte küçük farklılıklar vardır. Bu farklılıkları değerlendirip kasîdenin nihai metnini tesbit ederken Abdullah Tanrikulu nüshasını esas almayı tercih ettik. Çünkü Abdullah Efendi, bir yandan Ziya Efendi'nin icazet verdiği talebesi, diğer yandan da aynı medresede müderris olarak mesai arkadaşıdır. Aynı konumdaki Hacıveyszâde Mustafa Efendi'den şifahen ahzettiğimiz hafızamızdaki metnin, maalesef zamanın geçmesiyle, itimada şayan olacak derecede netliğini koruyamadığını gördük.

Buna göre son iki beyitteki nüsha farklılıkları ile istinsah hatasından doğduğu anlaşılan farklılıkları aşağıdaki şekilde değerlendirerek nihai metne ulaşmaya çalıştık:

a) 26. Beytin sadrının aruzu ve bir öncesi yani birinci mısranın son iki kelimesi (a) nüshasında "الذی بعثک" şeklinde, diğerlerinde ise "الرحیم بنا" şeklindedir. Beyitlerin açıklanacağı bölümde de temas edileceği gibi, hem kaynak olarak, hem de mana olarak "الذی بعثک" şekli daha çok kabule şayan gelmektedir.

b) 27. Beytin yine sadrının aruzu ve bir öncesindeki kelime (a) ve (b) nüshalarında "والاتباع کلهم" şeklinde; (c) ve (d) nüshalarında ise "ثم التابعین" şeklindedir. Burada da yine bilhassa (a) nüshasını esas olarak "والاتباع کلهم" şeklini tercih etmek istiyoruz. Çünkü "ثم التابعین لهم" şeklinde "لهم" kelimesinin "ل" harf-i cerri ile sıılanması söz konusudur. Halbuki تبع fiili ve müştakları, harf-i cer yardımı olmadan, mef'ûlün bihini sarîh olarak alabilen fiillerdendir. Bu itibarla, "ل" harf-i cerrine ihtiyaç bırakmayan birinci şeklin tercihi daha münasip görünmektedir.

İstinsah hatası olduğu anlaşılan nüsha farklarını da şöyle sıralamak mümkündür:

a) İkinci beytin acüz'ünün darbından önceki kelime, yani ikinci mısranın son kelimesinden önce diğer nüshalarda bulunan "وَزِدْ" kelimesi (b) nüshasında sehven atlanarak yazılmamıştır.

b) Yine (b) ve (c) nüshalarında 4. beytin acüz'ündeki darbin sonunda bulunması gereken mütekellim yâ'sı yoktur. Bu darb, "عِنْدِ" değil, "عِنْدِي" olacaktır.

c) Yine (c) ve (d) nüshalarında, 10 beytin acüz'ünün darbında bulunması gereken mütekellim ya'sı yoktur. Bu darb, "جَسَدِ" değil, "جَسَدِي" olacaktır.

d) Yine (d) nüshasında, 11. beytin sadrının arûzundan önceki خَيْر kelimesinin sonuna getirilen "ی" harfi fazladır; burası "خیری وری" değil "خیر وری" olacaktır.

e) Metnin tesbitine esas aldığımız (a) nüshasında, 16. beytin sadrının arûzunda sondaki harf tâ-i te'nis değil, sıra cümlesinden ism-i mevsûle râci olan zamir olacaktır. Binaenaleyh "نَائِلَةٌ" şeklindeki kelimenin sonundaki noktaların yazılışı tamamen bir dalgınlık eseridir; aslında bu kelime "نَائِلَةٌ" dır.

f) (c) ve (d) nüshalarında, 20. beytin acüzünün darbında, "لَمْ تَلِدِ" kelimesi, "لَمْ تَلِدِي" olacaktır. Çünkü siğa, müfred müennes muhatabadır; dolayısıyla

burada, fâil olan zamir-i merfuu muttasıl bulunması gerekir; o zamir de muhataba yâsı'dır. Aksi takdirde fiil, fiil-i muzari müfred müennes gâibe'ye dönüşür ki, burası gaybet yeri değil, hitab yeridir.

g) Bütün nüshalarda, 25. beytin açılışındaki ilk kelime "نبى" şeklinde, elif okunan yâ ile yazılmıştır. Halbuki bu fiil, sülâsi nâkıs-ı vâvî olması hasebiyle "نبا" şeklinde uzun elifle yazılması gerekir.

h) (d) nüshasında 3. beytin ikinci şatırında يلقىه fiilinde zamirden önceki elif, yâ olarak yazılmıştır; halbuki bu elifin, uzun elif olarak yazılması gerekir.

4- Kaside-i Dâliyye'nin Metni:

Yukardaki değerlendirmelerin ışığında Ahmed Ziya Efendi'yi ait Kaside-i dâliyye'nin başlık ve metninin aşağıdaki gibi tesbit etmek mümkündür:

الْقَصِيدَةُ الدَّالِيَّةُ لِلشَّيْخِ أَحْمَدَ زِيَاءِ الدِّينِ بْنِ الشَّيْخِ مُحَمَّدَ بَهَاءِ الدِّينِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ

- ۱- بَلَّغْ سَلَامِي صَابِئًا يَا لَلَّهِ إِنْ تَرِدُ
  - ۲- سَلَّمَ تَجَاهَ شَفِيعِ الْخَلْقِ مُتَّصِفًا بِمَا
  - ۳- إِنْ دَامَ مَا بِي مِنَ الْجِرْمَانِ رَاكِبِي
  - ۴- الْقَلْبِ فِي وَهَجٍ وَالشُّسُونِ يَضْمُرُهَا
  - ۵- لَوْ صَحْتُ شَرَقْنَا إِلَى مَسْفُوكٍ يَا أَمَلِي
  - ۶- لَمْ يَعْلَمُوا كَلَّمَا اسْتَمَطَى الْأَجْبَةُ أَوْ
  - ۷- فَتَجْعَلَ الْعَيْنُ تُهْرِيقُ الدُّمُوعَ كَمَا
  - ۸- أَوْ بِالْفُيُوثِ فَتَرُونَ قُرُونًا مُنْجَلَةً
  - ۹- وَرَبَّنَا فِي حَوَالِ الْعَيْنِ يَغْتَكِرُ
  - ۱۰- يَا قَوْمِ إِنِّي مَسْرِيحُ الْحُبِّ ذُو وَجَعٍ
  - ۱۱- وَأَمْسَحُ التُّرْبَ وَجْهِي تُرْبُ خَيْرٌ وَرَى
  - ۱۲- أَيْغِي الشُّقْسَاعَةَ مِنْ ذَاكَ النَّبِيِّ إِذَا
  - ۱۳- حُبِسْتُ عَنْكَ وَعَيْسُرُ الرَّائِرِينَ مَضَتْ
  - ۱۴- بِهَوَاتِنِ قَلْبِي وَرَأَى الْقَوْمِ لَكِنْ أَنَا
  - ۱۵- فَا مَنَّ بِلُطْفٍ وَأَخْسَانٍ وَمَكْرَمَةٍ
  - ۱۶- أَنْتَ الَّذِي عَمَّ كَمَلُ الْخَلْقِ نَائِلُهُ
  - ۱۷- لَمَّا تَشَرَّفْتَ الدُّنْيَا بِكَ انْقَشَعَتْ
  - ۱۸- فَا نَصُرُ لِعَبْدِي رَدَى بِالْمُسَوِّقَاتِ كَمَا
  - ۱۹- إِنِّي بِمَا افْتَرَقْتَ نَفْسِي تَوَسُّوْسِي
- مَدِينَةً لِحَبِيبِ الْمَاجِدِ الْأَخِي
بِمَسْجِدِ قُدْسِ دَارِ تَبَتِ الْبَرَى أَوْزِدُ وَزِدُ
يَنْتَعِ قُسْوَادِي لِمَا يَلْقَاهُ مِنْ كَمَدِ
مَسَابِقِ هَبِّ مِنْ طَيْبَةِ رِيحِ إِلَى عَنَدِي
مِنْ جَنَّةِ هَلِيبِهِمْ يَزْعُمُ الْعُذْلُ مِنْ قَنَدِ
تَهَيُّنُوا عَجَلًا يُضْجِي قَادِي
تَرْتَرِقَتْ فِي الرَّبِيعِ السُّحْبُ بِالْبَرْدِ
عَلَى مُحَابِيٍّ مُنْتَدِ إِلَى الْكَرْدِ
كَالْمَسْمُورِ يَفْزِدُ حِينَ اشْتَدَّ بِالزُّبْدِ
دَعَسُوا أَذْهَدُهُ فِي الْكُفِّسَانِ ذَا جَسَدِي
إِنِّي عَلَى مَسَابِقِي قَدِمْتُ لِعَدِ
لَمْ يَنْتَفِعْ أَحَدٌ بِالْمَالِ وَالرُّوَدِ
يَا سَيِّدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ خُذْ بِيَدِي
أَحِنُّ مُسْتَوْجِدًا فِي الْمَسْهَدِ كَالْأَبْدِ
وَأَشْفَعُ لَنَا يَا نَبِيَّ اللَّهِ يَا سَنَدِي
يَسْفَرُونَ رَاكِبُهُ مِنْ قُرْبٍ وَمِنْ بُعْدِ
غِيَابِهِ الْكُفْرُ وَأَنْجَابَتْ ذُكَا الرَّسَدِ
نُصِرْتِ مِنْ رَبَّنَا فِي الْبَدْرِ وَالْأَخْدِ
عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَخُذْ عَضْدِي

- ۲۰- فَعَلْتُ مِنْ كُلِّ عِصْيَانٍ كَبَائِرَهُ
 ۲۱- مَنْ لِي بِمَا اكْتَسَبْتَ نَفْسِي سِوَاكَ يَا
 ۲۲- إِذَا عَطِشْتُ غَدًا مِنْ حَرِّ مَعْصِيَتِي
 ۲۳- عَلَيْكَ مَا نَاحَ فِي الْفُصْنِ الْحَمَامِ وَمَا
 ۲۴- وَمَا تَرْتَّمُ أَطْيَارُ وَمَا حَاجَ جَوِي
 ۲۵- وَمَا تَهْتَلُّ دَمْعُ الْعَاشِقِينَ وَمَا
 ۲۶- صَلَّى عَلَيْكَ كَمَا يَرْضَى الَّذِي بَعَثَكَ
 ۲۷- وَالْآلِ وَالصُّحْبِ وَالْأَنْبِيَاءِ كُلِّهِمْ
- وَلَمْ أَتُبْ لِي... تَنبِي أَيُّ أُمَّ لَمْ تَلِدِي
 فِي كُلِّ نَائِبَةٍ ذُخْرِي وَمُفْتَنَدِي
 قُلْ يَا ضَيِّيًا إِنَّ هَذَا كَوْتَرِي فَرِدِ
 سَاحِ النُّعَامِ صَلَاةُ الْوَاحِدِ الصُّنْدِ
 عَنَادِلُ بِحَزْنِ السُّجُوعِ وَالْفَرْدِ
 نَبَا مَطْجِجُهُمْ مِنْ سَوْرَةِ الرَّمْدِ
 أَنَا عَجَزْنَا عَنِ الْإِخْصَاءِ بِالْعَدْدِ
 وَأَخْتِمِ إِلَهِي لَنَا بِالْخَيْرِ فِي الْأَمْدِ

5- Kasîdenin Münâsebeti:

Ziya Efendi, bu kasîde-i dâliyyesinde:

a) Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimize salât ve selâmını sunmak üzere, ona ve onun şehrine ulaşma imkânına sahip olanlardan istimdad ediyor; ona kavuşmaktan mahrumiyetin sıkıntılarından şikâyet ediyor; ona karşı beslediği derin sevgi ve saygıyı dile getiriyor.

b) Günâhları sebebiyle çaresizliğini anlatarak Hz. Peygamberin şefaatine iltica ediyor; dünya ve âhirette tek ümit, dayanak ve sığınağının Hz. Peygamber olduğunu ısrarla dile getiriyor.

c) Sonra yine Hz. Peygamber'e, âl ve ashâbına sonsuz salât-ü selâmlar okuyarak kasîdesini sona erdiriyor.

Ziya Efendi'nin bu kasîdeyi ne zaman kaleme aldığını kaynaklardan veya şifahi rivayetlerden tesbit etmek mümkün olmadı. Ancak kasîdenin ne sebeple kaleme alındığını, kasîdenin içinde bulunan ipuçlarıyla tesbit etme imkânı bulunmaktadır. Kasîdenin kaleme alınış sebebini ortaya koyan bu beyitler, özellikle 3., 6., 13. ve 14. beyitlerdir. Bu beyitlerden anlaşıldığına göre, hacca gideceklerin uğurlandığı merasim Ziya Efendi'nin Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimize karşı beslediği aşk derecesindeki sevgiyi ve ona kavuşma özlemine had safhaya ulaştırıyor; hacı adaylarını götürecek kafilenin yola çıkıp kendisinin arkada kalmasından doğan acılarını bu kasîdedeki yakarılarıyla dindirmeye çalışıyor; Hz. Peygambere kavuşamamanın çaresizliğine çareyi, yine onun şefaatine iltica etmekte bulmaya çalışıyor.

6- Kasîdenin Vezni:

Kasîde-i dâliyye, arûzun "ebhur-ı mümtezice" adı altında toplanan üç bahrinden üçüncüsünü teşkil eden "bahr-ı basîf" dendir. Bahr-i Basîf'in eczâsı,

dört defa tekrar edilen "مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ" = müstef'ilün fâilün"dür. Buna göre Bahr-ı Basit'tan bir beyit, aşağıdaki vezne göre gelecektir:

مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ

Bu eczadan مُسْتَفْعَلُنْ cüz'ünde ikinci sakim harfin hazfiyle bu cüz'ün مُتَفَعِلُنْ kalması câizdir. Buna arûzda "الْخَبْنُ" denir. Bu takdirde bu cüz' "مَفَاعِلُنْ" cüz'üne dönüşür.

Yine Bahr-ı Basit'in eczalarından "فَاعِلُنْ" cüz'ünü, habn yoluyla "فَعِلُنْ" cüz'üne dönüştürmek câizdir⁽²⁵⁾.

Nitekim, kasîdemizin beyitlerinde, her iki cüzle ilgili değişiklik cevâzının kullanıldığını ve bu durumda veznin "مُسْتَفْعَلُنْ فَاعِلُنْ" yerine, bazen "مُسْتَفْعَلُنْ" "فَعِلُنْ", bazen da "مَفَاعِلُنْ فَعِلُنْ" olduğunu görüyoruz.

Buna göre Kasîde'nin taktîni şu şekilde yapabiliriz:

1. Beyit:

تَرَدَى فَعِلُنْ	بِلَاةِ اِنْ مُسْتَفْعَلُنْ	مَى صَبَا فَاعِلُنْ	بَلِّغْ سَلَا مُسْتَفْعَلُنْ
أَحَدَى فَعِلُنْ	بِلْ مَا جِدْ مُسْتَفْعَلُنْ	لَحْبَى فَعِلُنْ	مَدِينَةَ مَفَاعِلُنْ

22. Beyit:

صَبِيْتَى فَعِلُنْ	مِنْ حَرَرِ مَعْ مُسْتَفْعَلُنْ	تَغْدَنْ فَعِلُنْ	اِذَا عَطَشْ مَفَاعِلُنْ
فَرَدَى فَعِلُنْ	ذَا كَوْتَرَى مُسْتَفْعَلُنْ	اِنَّهَا فَاعِلُنْ	قُلْ يَا ضِيَا مُسْتَفْعَلُنْ

7. Kasîdenin Tercüme ve Açıklaması:

Bu kısımda Kasîde-i dâliyye'nin beyit beyit tercüme ve açıklamasını yapmaya çalışacağız. Bunu yaparken evvela metnin manasının bilinmesinde zorluk olan müfredat ve cümleyi teşkil eden cüzler arasındaki irtibat üzerinde

(25)

L. Şeyho, el-Yesûî, İlmü'l-edeb, I-X, Beyrut 1908, I/361-381.

duracağız. Sonra beyti halledeceğiz, yani nazım halinden nesir haline çevireceğiz. Bilindiği gibi, edebiyat dilinde hal = الحَلّ, nazmı nesre çevirmekdir⁽²⁶⁾. Sonra beyti topluca Türkçeye çevirip bundan hareketle ne denilmek istendiğini ve bunun nasıl söylendiğini anlamaya çalışacağız.

1. Beyit:

بَلِّغْ سَلَامِي صَبَاً بِاللَّهِ إِنْ تَرَدِدْ مَدِينَةَ لِحَبِيبِ الْمَاجِدِ الْأَحَدِ

a) Bazı müfredat:

بَلِّغْ : Tef'îl babından emir fiilidir; farklı manaları arasında, iki mef'ûle müteaddi olarak "bir kimseye bir şeyi ulaştırmak" manası da vardır ve burada bu manayadır.

صَبَاً : Doğu tarafından eser hafif rüzgar; müennes bir isimdir. Burada nidâ harfi mahzûf münâdâdır; يَا صَبَا demektir.

بِاللَّهِ : ب harf-i cerrinin buradaki manası kasemdir أَقْسِمُ بِاللَّهِ demektir.

تَرَدِدْ : Sülâsi ikinci babdan muzari, müfred muhataptır. التَّرْوُدُ masdarından fiilin buradaki manası, bir yere gelmek, varmak; suya gelmek demektir.

مَدِينَةً : Şehir manasına nekre bir isimdir; mâba'dindeki şibh-i cümle ile tavsif edilerek muhassas hale gelmekte; böylece şehirden maksad, Medine-i Münevvere olmaktadır.

الْمَاجِدِ : Esmâ-i hüsnâdandır; şerefli, yüce demektir.

الْأَحَدِ : Esmâ-i hüsnâdandır; tek, yegâne demektir.

b) Hal:

Beyti teşkil eden kelimelerin nesir hali şöyle olabilir:

يَا صَبَاً، بِاللَّهِ، إِنْ تَرَدِدْ مَدِينَةَ لِحَبِيبِ الْمَاجِدِ الْأَحَدِ فَبَلِّغْهَا سَلَامِي

c) Tercüme:

Beytin bu şekildeki haline göre tercüme şöyle olabilir.

"Ey Saba, Allah aşkına, yegâne yüce varlık Allah'ın Sevgilisi Peygamber Efendimizin şehrine varırsan, ona benim selâmımı söyle."

d) Açıklama:

Bu anlayışa göre, beyitteki cümle kuruluşunda "مدينة" kelimesi üzerinde tenâzü. = التنازع vardır. Zira bu kelime hem بلغ, hem de ترد fiiline mef'ul

⁽²⁶⁾ İsbir, Muhammed Saîd, Bilâl Cüneydî, eş-Şâmil fî ulûmi'l-lügati'l-arabiyye ve mustalahâtihâ, Beyrut, 1985, 454;

olacak durumdadır. Mevcut durumda kendine yakınlığı hasebiyle ترد fiiline mef'ûl olmuş; "izmar kable'z-zikr = الْأَضْمَارُ قَبْلَ الذِّكْرِ" den kaçınılarak, ilk geçen بَلَّغَ fiiline, bu isme râci bir zamir mef'ul olarak verilmemiştir. Maamafih مدينة kelimesini hakk-ı tekaddümü sebebiyle بلغ fiiline mef'ul olarak vermek ve zaruret-i şiir sebebiyle ترد fiilinin mef'ûlü olan ve مدينة kelimesine râci bulunan müttasıl zamiri mahzûf saymak da mümkündür. مدينة kelimesi ister ترد fiiline, ister بلغ fiiline mef'ul olarak verilsin, burada esas selâma muhatap olan مدينة değil; Medine'deki Hz. Rasûlüllah'tır. Bu itibarla burada "ذِكْرُ الْمَحَلِّ إِرَادَةُ الْحَالِ = Yeri zikredip oraya yerleşeni murad etmek" tarikiyle ve mahalliyet alâkasıyla, مدينة kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır.

Yine bu anlayışa göre "لِحَبِيبِ الْمَاجِدِ الْأَحَدِ", müteallakı vücûben mahzûf câr ve mecrur olarak, nekre bir isim olan مدينة kelimesini açıklamakla onun sıfatıdır ve bu sıfatla, nekre olan مدينة kelimesi ma'rifeliğe yaklaşmış; böylece mutlak şehir olmaktan çıkıp Medine-i Münevvere'ye delâlet eder hale gelmiştir.

Burada J harf-i cerrini بلغ fiiline taalluk ettirip, selâmı mecaz yoluyla değil de, hakikat yoluyla Rasûlüllah'a tebliğ etmek düşünülebilirse de bu takdirde مدينة'nin, mutlak nekre olarak kalıp hangi şehre delâlet ettiğinin mübhem kalması ortaya çıkar. Bu itibarla, beyti hallederken yaptığımız tercihin en uygun vecih olduğunu düşünüyoruz.

2. Beyit:

a) Bazı Müfredât:

سَلَّمَ : Tef'îl babından fiil-i emir, müfred, muhatap; mef'ûlünü على ile aldığıında "selâmlamak, selam vermek" manalarına gelir. Burada bu manayadır ve على ile mecrûru, mahzûftür.

تُجَاهَ : Baştaki ت harfini üç harekeyle de okumak mümkündür. Aslı, "وَجَاهَ" dır "yüzüne karşı, karşısında" demektir. سلم fiilinin zarfı olarak mansuptur.

مُنْتَصِبًا : İf'tial babından ism-i fâil, müfred, müzekker; سَلَّمَ fiilinin fâilinden haldir; "ayakta, dikilerek" demektir.

مَقْدَارَ : Masdarın mikdarını bildiren bir kelime olarak, masdar yerine, سَلَّمَ fiiline mef'ûlü mutlak olmuştur.

الْبَرَى : Toprak demektir.

زِدُ : Sülâsi ikinci babdan fiil-i emir, müfred, muhataptır. Lâzım olarak da, bir veya iki mef'ûle müteaddi olarak da kullanılabilir. Burada iki mef'ûle müteaddidir; ancak karîne sebebiyle mef'ullerinin ikisinde mahzûftür.

b) Hal:

Bu beytin manzum haliyle mensur hali arasında cüzlerinin sıralanışı bakımından bir farklılık yoktur. Ancak mahzûf mef'ullerin takdiriyle şöyle bir hal yapılabilir:

سَلَّمَ تُجَاهَ شَفِيعِ الْخَلْقِ عَلَيْهِ مُنْتَصِبًا   مَقْدَارَ نَبْتِ الْوَرَى أَوْ زِدَهُ هَذَا السَّلَامَ وَزِدْ وَزِدْ

c) Tercüme:

Beytin bu şekildeki haline göre şöyle bir tercüme yapılabilir:

"Şefâat-ı uzmâsı bütün mahlûkata şamil olan Hazret-i Rasûlüllâhın huzurunda kemâl-i edeple ayakta durarak, ona, yeryüzünün bitirdiği nebatat miktarınca selâm ver; hatta bu selâmı artırabildiğin kadar artır."

Huzurunda ayakta durulup selâm verilecek Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) değil, onun kabr-i saâdetleridir. Kabrin karşısında ayakta durmaktan maksat, kabrin sâhibine hürmetini ve muhabbetini göstermektir. Bu itibarla burada, bu defa "نِزْرُ الْحَالِ إِرَادَةُ الْمُحَلِّ" = Mahalde olanı zikredip mahalli murad etmek" tarikiyle ve hâlliyyet alâkasıyla شَفِيع kelimesinde yine mecâz-ı mürsel vardır; شَفِيع sıfatıyla Hz. Peygamber zikredilmiş; bununla, medfun buldukları Ravza-ı Mutahhara kastedilmiştir.

3. Beyit:

إِنْ دَامَ مَابِي مِنَ الْحَرْمَانِ وَكَبِدِي   يَلْتَعُ فُوَادِي لِمَا يَلْقَاهُ مِنْ كَمَدِ

a) Bazı müfredat:

مَا : Burada ism-i mevsûl ve دام fiilinin fâilidir.

بِي : Burada ب harf-i cerri, فى manasınadır ve câr ve mecur, şibh-i cümle olarak, ما'nın sılasıdır.

أَلْحَرْمَانِ : Sülâsi ikinci babdan, bir kimseyi bir şeyden mahrum etmek manasına iki mef'ûle müteaddi bir fiilin masdarı; burada meçhûl fiilden masdar olarak mahrum kalmak manasındadır. من الحرمان, câr ve mecur, şibh-i cümle olarak ما ism-i mevsûlünü beyan etmektedir.

وَأ : Nüdbe edatıdır.

كَبِد : Ciğer, karaciğer.

يَلْتَع : İftiâl babından mecrum muzari; sülâsisi birinci babdan لَوْع ve ikinci babdan لَيْع masdarları ile aşk ve özlem bir kimseyi hastalamak; iftiâl babından ise aşk ve özlemle içi, gönlü yanmak manalarına gelir.

مَا : İsm-i mevsûl.

يَلْقَى : Sülasi dördüncü babdan fiil-i muzari

كَمَد : Sülasi dördüncü babdan masdardır; manalarından biri de üzüntüyü gizlemek; çok üzölmek'tir; burada bu manayadır. كَمَد من car ve mecrur, şibh-i cümle olarak مَا ism-i mevsûlünün beyânıdır.

b) Hal:

Beyitte, birinci şatırın başındaki şartla ikinci şatırın başındaki cevap arasına nüdbe girmiş bulunmaktadır. Nüdbe'nin başa alınmasıyla beyit halledilmiş ve aşağıdaki şekilde nesir haline dönmüş olacaktır:

وَأَكْبِدِي، إِنْ دَامَ مَا بِي مِنَ الْحِرْمَانِ يَلْتَعُ فُوَادِي لِمَا يَلْقَاهُ مِنْ كَمَدٍ.

c) Tercüme:

Bu hal şekline göre, beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

"Vah başıma gelen! Eğer bendeki Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ziyaret etmekten mahrumiyet devam ederse, gönlüm uğradığı bu şiddetli üzüntü'den dolayı yanıp kavrulacaktır."

d) Açıklama:

Ziya Efendi, Kasîde'nin münasebeti bölümünde de temas edildiği gibi, hacı adaylarının uğurlanmasından sonra kendisi arkada kalınca, mukaddes topraklara ziyarete gitmekten mahrum kalışının her sene aynen sürmesi halinde, kalbinin bu hasrete dayanamayacağını ifade ediyor. Bu beytin birinci şatırındaki "مِنَ الْحِرْمَانِ" ile ikinci şatırındaki "مِنَ كَمَدٍ", kendilerinden önceki ism-i mevsulleri açıkladıkları için, tercümede من ile مَا'lar yok sayılmış; كَمَد ile الحِرْمَان ile مَا'ların yerinde gelmiş gibi düşünölmüştür.

4. Beyit:

مَاهِبٌ مِنْ طَيْبَةِ رِيحِ أَلَى عَنَدِي   أَلْقَلْبُ فِي وَهَجٍ وَالشُّوقُ يُضْرِمُهَا

a) Bazı müfredât:

وَهَجٌ : Alev, hararet⁽²⁷⁾. Kelimenin nekre gelişi ta'zim yani büyüklüğünü göstermek için olabilir.

يُضْرَمُ : İf'âl babından fiil-i muzari, ateşi tutuşturmak; alevlendirmek demektir; sülâsisi, dördüncü babdan الضَّرُّرُ masdarıyla ateş şiddetle alevlenmek demektir⁽²⁸⁾.

مَا : Mâ-i masdar-ı tevkîtiyyedir; yani vakta delâlet eden masdar harfidir; dahil olduğu cümleyi mana olarak masdara çevirir. Buna göre ما'nın dahil olduğu bu cümle, "مُدَّةٌ هُبُوبِ رِيحٍ مِنْ طَيْبَةٍ" şeklinde sarih masdara dönüştürülebilir. ما'dan dolayı müevvel masdar haline gelen cümle يَضْرَمُ fiilinin zarfıdır.

عِنْدَ : Yan, taraf, canib⁽²⁹⁾.

طَيْبَةٍ : Medine-i Münevvere'ye Hz. Peygamber tarafından verilen isimlerden.

b) Hal:

Beyitte kelimeler nazım halinde iken de nesir halindeki sıralarına göre gelmiştir. Sadece هَبُّ fiili ile fâili olan رِيحٌ kelimesinin arasına fâsıla girmiştir; bu da mananın anlaşılmasını zorlaştırmamaktadır. Binaenaleyh beytin ayrıca halline ihtiyaç bulunmamaktadır.

c) Tercüme:

Bu beyti şu şekilde tercüme etmek mümkündür:

"Kalbim, müthiş alevler içindedir; özlemim ise o alevleri, Medine'den bulunduğum tarafa doğru en hafif bir rüzgar estiğinde bile, körükleyip şiddetini artırmaktadır."

d) Açıklama:

Bu beyitte وَهَجٌ ve رِيحٌ kelimeleri nekre, أَلْقَابٌ ve أَلَشُّوقُ kelimeleri ma'rife olarak getirilmiştir. Bu iki ma'rife isimle şâirin kendi kalbini ve kalbindeki özlemini kastettiği anlaşılmaktadır.

Nekre isimlere gelince وَهَجٌ kelimesinin nekreliliğiyle ta'zim, yani alevin

(27) Âsım Efendi, Kamus-ı Okyanus Tercümesi, I-IV, İstanbul 1305, I/844.

(28) Âsım Efendi, IV/375-376.

(29) Âsım Efendi, I/1222.

ve hararetinin büyüklüğü, ریح kelimesinin nekreligiyle de tasgîr, yani en hafif bir rüzgar da kastedilmiş olabilir. Beyit, bu açıklamalar dikkate alınarak tercüme edilmiştir.

Burada beytin birinci şatırında, يَضْرَم fiilinin mef'ülû olan muttasıl هَا zamiri, وَهَج kelimesine râcîdir ve zamirin müennes olmasına mukabil, وَهَج kelimesi müzekker bir isimdir. Müzekker bir isme müennes zamirin râci olması, alev manasına olan وَهَج kelimesinde, müennes bir isim olan نَار manasının nazar-ı itibara alınmış olmasındandır. Böylece وَهَج kelimesi, ilk defa kendi manasında kullanılmış iken onun yerine getirilen zamir başka bir manada kullanılmış olmaktadır. Buna göre beytin bu kısmında "الِاسْتِخْدَام = istihdam" san'atı vardır. İstihdam, iki manası olan bir ismi, bu manalardan birinde kullandıktan sonra, ona giden zamiri diğer manada kullanmaktır⁽³⁰⁾. Bu da Bedî' ilmine göre muhassinât-ı manevîyye cinsinden bir san'at olmaktadır.

5. Beyit:

لَوْ صِحْتُ شَوْقًا إِلَى مَثْوَاكَ يَا أَمَلِي   مِنْ جَاهِلِهِمْ يَزْعُمُ الْعُدَّالُ مِنْ فَنَدِ

a) Bazı müfredat

صِحْتُ : Sülâsi ikinci babdan, fiil-i mazi, müfred mütekellim; ecvef-i yâi bir fiil; bağırarak, çılgılık atmak demektir.

شَوْقًا : Mef'ülû lehtir.

مَثْوَى ve ثَوَاءٌ : مَثْوَى masdarlarıyla sülâsi ikinci babdan yerleşmek, ikamet etmek manasına olan fiilden ism-i mekan; ev, ikametgâh demektir. Maksat, Ravza-i Mutahhara'dır. Câr ve mecrur, شَوْقًا'a müteallıktır.

يَا أَمَلِي : Nidâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizdir.

يَزْعُمُ : Sülâsi birinci babdan fiil-i muzari; sanmak; çoğunlukla aslı olmayan veya şüphe tarafı ağır basan zan için kullanılır; fiilin manaları arasında demek ve inanmak manaları da vardır. Beyitteki bulunduğu yere bu manalar da uygun olabilir.

الْعُدَّالُ : Sülâsi birinci ve ikinci bablardan kullanılır; azarlamak, paylamak manasına gelen fiilden ism-i fâil cemi müzekker mükesser; kınayanlar, paylayanlar, azarlayanlar demektir.

فَنَدِ : Sülâsi dördüncü babdan bunamak, saçmalamak manasına mastardır.

(30)

Bedevî, Ahmed Tabbâne, Mû'cemü'l-belâğati'l-arabiyye, I-II, Riyad 1982, I/236.

Şart edatı لو ile başlayan birinci şatır şart cümlesi, ikinci şatır da onun cevabıdır. Nida cümlesi, şart ve cevap arasında cümle-i mu'teriza olarak gelmiştir; cevabı makzûftür.

b) Hal:

Bu açıklamaların ışığında beyti şu şekilde halletmek mümkündür:

يَا أَمَلِي لَوْ صَحْتُ شَوْقًا إِلَى مَثْوَاكَ يَزَعُمُ الْعُدَّالُ مِنْ جِهْلِهِمْ مِنْ فَنَدٍ

c) Tercüme:

"Ya Resûlallah! Ey gönlümün biricik muradı! Makamına duyduğum özlemden dolayı feryad etsem, cahillikleri sebebiyle beni azarlayanlar, bu feryadımın bunaklıktan ileri geldiği zehabına kapılırlar. (veya: Sen, bunaklığın sebebiyle feryad ediyorsun derler)".

d) Açıklama:

Yapılan tercümeğe göre, *من جِهْلِهِمْ* câr ve mecruru *العدال*'e müteallık olarak düşünölmüştür. Bunun *يَزَعُمُ*'ye taalluku da düşünölebilir. Buna göre, cümleyi "... beni azarlayanlar, câhillikleri sebebiyle ..." diye kurmak gerekir. Her iki taalluk durumuna göre de *من*, sebebiyet manasınadır.

من جِهْلِهِمْ câr ve mecruru, aslında şibh-i cümle olarak mahzûf bir mübtedanın haberidir. Bu mübteda meselâ "هَذَا مِنْ فَنَدٍ" veya "صِيَاحِي مِنْ فَنَدٍ" yahut "صِيَاحُكَ مِنْ فَنَدٍ" diye takdir edilebilir. Mübteda hazfedilmiş; haber olan şibh-i cümle, kalbi fiillerden olan *يَزَعُمُ* fiilinin ikinci mef'ûlü olmuştur. Tercümenin parantez öncesi kısmı, bu değerlendirmeye göre yapılmıştır.

Bu câr ve mecrurun, yine mahzûf bir meselâ *تَصِيحُ* fiiline taalluku da câizdir; o takdirde *من*, sebebiyet manasınadır; *يَقُولُ* fiil *يَزَعُمُ* manasınadır; mahzûf fiil cümlesi, makulü kavil'dir. Parantez içi tercüme de bu değerlendirmeye göre yapılmıştır.

Yine beytin birinci şatırında "makamına duyduğum özlemden dolayı, ifadesinde mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü özlem, aslında "مَثْوَى"ya değil, orada mukîm olanadır. Binaenaleyh zikru'l-mahal ve irâdetü'l-hâll tarikiyle ve mahalliyyet âlâkasıyla burada *مَثْوَى*'dan maksat, Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir.

6. Beyit:

تَهَيَّؤْا عَجْلاً يُضِرُّنِي فَأَدِي لَمْ يَعْلَمُوا كَلِمًا اسْتَمَطَى الْأَحْبَةَ أَوْ

a) Bazı müfredat:

كُلَّمَا : Zarfiyet ifade edip tekrara delâlet eden çoğunlukla fiil-i maziye dahil olan⁽³¹⁾ gayr-ı câzim bir şart edatıdır.

اسْتَمَطَى : Sülâsi birinci babdan hızlı gitmek manasına olan fiilin istif'âl babından fiil-i mâzisi; Bu fiil, if'âl ve iftiâl bablarından binmek, binek hayvanı edinmek manalarına gelmektedir. Baktığımız kaynaklarda bu fiilin istif'âl babından geldiğine dair örnek bulunmamakla beraber, burada bu fiilin if'âl ve iftial babından gelen manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

تَهَيَّؤُوا : Tefe'ul babından fiil-i mazi; sülâsisi ile aynı manada olmak üzere hazırlanmak demektir.

عَجَّلَا : Sülâsi dördüncü babdan ism-i fail cemi müzekker mükesser; Makablindeki fiillerin fâilinden haldir.

يُضِجُ : Korku ve sıkıntıdan bağırarak, gürültü etmek manasına sülâsisi ikinci babdan gelen fiilin if'al babından fiil-i muzarisi; sülâsisi ile aynı manaya gelmektedir. Aslında lâzım olan bu fiile burada tazmin yoluyla müteaddi manası yüklenmiş ve mef'ulübih verilmiştir. Cümle, şartın cevabıdır.

فَادَا : Sülâsi üçüncü ve dördüncü bablardan kalbine korku düşmek, kalbi hastalanmak manasına olan fiilin mastarıdır.

b) Hal:

Beytin manzum haliyle mensur hali arasında, kelimelerin sıralanışı itibariyle bir farklılık yoktur. Beyit, nesir halindeki sıralanışa uygun olarak, sehl-i mümteni sayılacak bir üslupla, manzum ve mevzun olarak getirilmiştir.

c) Tercüme:

Bu değerlendirmelerin ışığında beyit şöyle tercüme edilebilir:

"Dostlar, bir an evvel sana kavuşmak arzusuyla, her yola çıkışlarında, hatta her hazırlık yapışlarında, benim içim içime sığmadığını hiç farketmediler."

d) Açıklama:

Bu beyitte **لَمْ يَعْلَمُوا** fiil-i, aslında ef'âl-i kulûbdan olup isim cümlesine dahil olması gerekmele beraber, burada **لم يعرفوا** manasına gelmiş, dolayısıyla isim cümlesine dahil olarak iki mef'ul almasına mahal kalmamıştır. Fiilin fâili cemi vavidir; mercii ise, mâba'dindeki **الأحبة** kelimesidir. Dolayısıyla burada

⁽³¹⁾ İbn Hişâm, Abdullah Cemâlüddîn b. Yûsuf, Muğni'l-lebîb an kütübi'l-eârîb, I-II, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Baskı yeri ve tarihi yok), I/202.

"الأَضْمَارُ قَبْلَ الذِّكْرِ" = Merciden önce zamir getirme" vardır. Üstelik burada merci, hem lafzan, hem de rütbeten zamirden muahhardır. Bu ise câiz değildir. Ancak burada tenâsü' vardır. Yani الأَحِبَّة kelimesini fâil olarak almaya iki fiil birden taliptir. الأَحِبَّة kelimesi, kendine yakın gelen اسْتَمَطَى fiiline fâil olunca, ilk gelen لم يَعْلَمُوا fiiline de fâil olarak, الأَحِبَّة'ye giden zamir verilmiştir. Fâilden istiğna câiz olmadığı için, burada mecburen ızmar kable'z-zikr yoluna başvurulmuştur.

فَأَدُ, yukarda da belirtildiği gibi, kalbe korku düşmek demektir. Bu kelime burada يَخِجُ'nün failidir ve korkunun bulunduğu yer olan kalbe delâlet etmektedir. Fiilin faili olarak inleyen korku değil, korku sebebiyle kalbdır. Binaenaleyh burada, zikru's-sebep irâdetü'l-müsebbeb tarîkıyla ve sebebiyet alâkasıyla فَأَدُ kelimesinde mecaz-ı mürsel olup, bu kelimededen maksat, kalbdır, fuâddır. Zaten فَوَاد da فَأَد kökündendir.

Aslında, inleyen kalb de değildir; kişinin kendisidir. Kalb, kişinin cüz'üdür; böylece bu da, cüz'iyet alakasıyla ve zikru'l-cüz' ve irâdetü'l-kül tarîkıyla ayrı bir mecaz-ı mürseldir. İşte beytin tercümesi yapılırken bu değerlendirmeler dikkate alınmıştır.

7. Beyit:

فَتَجْعَلُ الْعَيْنُ تَهْرِيقَ الدَّمُوعِ كَمَا تَرَقَّرَقَتْ فِي الرَّبِيعِ السُّجْبُ بِالْبَرْدِ

a) Bazı Müfredat:

تَجْعَلُ : Şurû' fiilidir. Ef'âl-i şurû', bu manaya sadece mazi sîğaları ile delâlet ettikleri için, câmid fiillerden olmakla beraber, جَعَلَ ile طَفِقَ ile bu hükmün dışındadır. Çünkü bu fiillerin muzarileri de şurû için kullanılır.⁽³²⁾

تَهْرِيقُ : If'âl babından fiil-i muzari'dir.⁽³³⁾

تَرَقَّرَقَتْ : Suyu yavaş yavaş dökmek.⁽³⁴⁾

السُّجْبُ : السحاب'ın cem'i, bulutlar; aslında ح harfi mazmumdur; vezinden dolayı sakin olmuştur.

الْبَرْدُ : Dolu

b) Hal

(32) Abbas Hasan, en-Nahvü'l-vâfi, I-IV, Mısır 1975, I/620.

(33) Âsım Efendi, III/1035-1036.

(34) Âsım Efendi, III/865.

Beytin manzum haliyle mahlûl hali arasında, ikinci şatırda فى ile mecrurunun fâile tekaddüm etmesi dışında, bir farklılık yoktur. Sadece zaruret-i şairden dolayı değil, mana ve maksadın gerektirmesi halinde, nesirde de câr ve mecrurun âmilinden de önce gelmesi câizdir. Bu itibarla, zaruri olmamakla birlikte, bu beytin halinde فى الربيع kısmı şatırın sonuna alınabilir.

c) Tercüme:

Bu açıklamalara göre beyit, şu şekilde tercüme edilebilir:

"Bunun üzerine, gözüm, tıpkı ilkbaharda bulutların şırl şırl yağmur (dolu) yağdırdığı gibi, yağ dökmeye başlar."

d) Açıklama:

Beytin başındaki "ف" tertip ve ta'kip bildiren atıf harfidir; bu itibarla bu beyitte dile getirilen olayın, bir önceki beyitte geçen olayla ilgili olarak ve hemen onun ardından meydana geldiğini ifade ediyor.

Birinci şatırdaki تَهْرِيقُ fiili, yapısında ve kullanımında özellik olan bir kelimedir. Aslı هَرِيقَ iken, yâ'nın önce harekesinin nakli, sonra da elife kalbedilmesiyle هَرِاق olmuştu. Muzarisi, يُدْخِرُ kalıbında يُهْرِيقُ olarak gelmektedir. Elife kalbedilen yâ'nın harekesinden ıvaz olarak başına hemze ziyade edilmek suretiyle يُهْرِيقُ olarak da kullanılır; Hemze, harekeden ıvaz sayıldığı için, bu ziyade ile fiil, humâsî olmuş sayılmaz. Bu itibarla beyitteki bu kelime ya هَرِيقَ'dandır veya يُهْرِيقُ'dan olup şiir zarureti sebebiyle ikinci harf olan ه sâkin kılınmıştır.

Bu kelime için bir başka açıklama da şöyledir: هَرِاق'ın aslı أَرِاق' olup baştaki hemzenin ه harfine kalbedilmesiyle هَرِاق' olmuştu. ه ile hemzenin cem edilmesiyle أَرِاق' şeklinde de kullanılmaktadır.⁽³⁵⁾

Müfredat bölümünde de belirtildiği gibi تَرَقَّرَقَ suyun yavaş yavaş ve azar azar dökülmesidir. Türkçe'de bunun karşılığı "şırl şırl"dır. "Şarıl şarıl" olursa veya özellikle yağmur hakkında "şakır şakır" olursa bu da bol ve hızlı bir akış ve yağışı anlatır. "Şırl şırl" yerine "sicim gibi" de kullanılabilir; ancak "sicim gibi" deyimini, yağmurun inceliğine hız da katmaktadır. "الْبَرْدُ = dolu" kelimesini öncelikle "yağmur" olarak tercüme ettik. Çünkü beyitteki تَرَقَّرَقَتْ fiilinin manasına yağmur uygun düşmektedir. Bu durumda "i'tibar-ı mâ-kân = geçmişteki durumun dikkate alınması" alâkasıyla ve mecaz-ı mürsel tarîkiyle

⁽³⁵⁾ Âsım Efendi, 3/1035.

أَلْبَرَدِ kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü dolu, donarak dolu haline gelmeden önce yağmur durumunda idi.

8. Beyit:

أَوْ بِاَلْغَيْوٰثِ هَتُوْنَ فَوْقَ مُمْحَلَةٍ عَلَىٰ مُحَيَّائِ مُمْتَدًّا اِلَى الْكَرْدِ

a) Bazı müfredat:

اَلْغَيْوٰثِ : Yağmur manasına olan اَلْغَيْثُ kelimesinin cem'idir.

هَتُوْنَ : Sürekli yağan yağmur, bol damlalı yağmur⁽³⁶⁾.

مُمْحَلَةٌ : Kurak, verimsiz toprak; müennes⁽³⁷⁾ oluşu, semâi müenneslerden olan mahzûf اَرْضُ kelimesine sıfat olması itibariyledir.

اَلْمُحَيَّاءِ : Yüz, vecih; tef'îl babından حَيًّا fiilinin ism-i mef'ûlûdür. حَيًّا fiili, selâm vermek ve "حَيَّاكَ اللّٰهُ = Allah sana uzun ömür versin" cümlesini söylemek demektir. Bu cümle, aynı manaya gelmek üzere, çoğu defa "حَيَّا اللّٰهُ وَجْهَكَ" şeklinde de söylendiği, yani bu manayı eda etmede وَجْه kelimesi tercihan kullanıldığı için, selamlanan manasındaki اَلْمُحَيَّاءِ kelimesi, وَجْه manasına kullanılmıştır⁽³⁸⁾.

مُمْتَدًّا fiilinin iftial babından ism-i fâili; yayılmış; uzanmış demektir.

Müfred itibariyle اَلدَّمُوْعُ'dan haldir.

اَلْكَرْدِ : Gerdan, boyun kökü.

b) Hal:

Bu beyit, birinci şatırın ilk kelimesi او ile mâkabline atfedilmektedir; ma'tûfün aleyh بِالْبَرَدِ'dir. فَوْقَ zarfı تَرَقَّرَقَتْ fiiline müteallıktır. İkinci şatırın başındaki اَلْمُحَيَّاءِ'nin müteallakı ise تَهْرِيقُ'dur.

Bu değerlendirmeye göre, bu beytin hallini sadece kendi başına değil, bir önceki beyitle birlikte ele alıp yapmak gerekir. Buna göre bu iki beytin birlikte halli şu şekilde olabilir:

فَتَجْعَلُ الْعَيْنُ تَهْرِيقُ الدَّمُوْعَ عَلَىٰ مُحَيَّائِ مُمْتَدًّا اِلَى الْكَرْدِ كَمَا تَرَقَّرَقَتْ
السُّحْبُ بِالْبَرَدِ اَوْ بِالْغَيْوٰثِ هَتُوْنَ فَوْقَ مُمْحَلَةٍ فِى الرَّبِيعِ.

(36) İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî el-Mısırî, Lisânü'l-arab, I-XV, Beyrut 1300, XIII/379.

(37) İbn Manzur, XI/616-617.

(38) Âsım Efendi, IV/936.

c) Tercüme:

Kuruluş ve mana itibariyle iki beyit birbiriyle ilişkili olup her ikisinin halli birlikte yapılıncı, tercümelerinin de birlikte yapılması gerekir. Buna göre her iki beyti beraberce aşağıdaki şekilde tercüme etmek mümkün olabilir:

"Bunun üzerine gözüm, tıpkı ilkbaharda bulutların hafif veya sürekli yağan yağmurları kurak toprak üzerine şırl şırl döktüğü gibi, göğsüme kadar her yanıma sırlıslam ıslatacak derecede yüzüme yağ dökmeye başlar."

d) Açıklama:

Beyitte ma'rife olarak gelen العين، الدموع ve الكرد'den maksat, şâirin kendi gözü, gözyaşları ve göğsüdür. Lam-ı tariflerden anlaşılan bu manayı, tercümeye izafet şeklinde yansıttık.

Beyitlerdeki harf-i cerlerden تَهْرِيْقُ ile على ve bunların mecrurları تَهْرِيْقُ fiiline, فى ve mecruru مُتَدًّا müştak ismine, فى ve mecrurları ile فوق zarfı da تَهْرِيْقُ fiiline müteallıktır. هَتُونُ kelimesi ise makablindeki الغيوث'den bedeldir. Bedel ile mübdelün minhin ma'rifelik - nekrelük bakımından birbirlerine mutabık olmaları gerekmez. Bu itibarla burada nekre هَتُونُ, ma'rife الغيوث'den bedel olabilmıştır.

9. Beyit:

وَرُبَّمَا فِي حَوَالِ الْعَيْنِ يَعْتَكِرُ كَالْخُمْرِ يَقْذِفُ حِينَ اشْتَدَّ بِالزَّبَدِ

a) Bazı müfredat:

مَا الْكَافَةُ = amelden alıkoyan harf-i cerrine bitişen ما'nın adı "رُبَّمَا" = amelden alıkoyan "ما" dır. رُبَّمَا, bu ما ile şayet müfrede yani tek kelimeye dahil olursa cer ameli yapmaya devam eder. Şayet isim veya fiil cümlesine dahil olursa, o zaman رُبَّمَا amelden alıkonusmuş demektir. Şayet رُبَّمَا'nın dahil olduğu cümle fiil cümlesi ise bu cümledeki fiil genellikle fiil-i mazi, bazan da muzari olur; nitekim burada fiil, muzari olarak gelmiştir. رُبَّمَا'nın tahfifi yani şeddesinin hazfi ile رُبَّمَا olarak okumak da caizdir. Ancak burada, vezinden dolayı şeddelidir.

حَوَالِ: Bu kelime, muzaf olarak حَوَالِ ve حَوَالِ şeklinde kullanıldığı gibi her ikisinin sonuna, kendisi sâkin ve mâkabli, meftuh bir yâ harfi getirilerek حَوَالِي ve حَوَالِي şeklinde de kullanılır. Hepsinin de manası "... çevresi", "...etrafı" demektir⁽³⁹⁾. Kasîde metninin tebitinde müracaat ettiğimiz nüshalarda bu kelime

(39)

Âsım Efendi, III/1254-1255.

yâ ile ve lâmin kesriyle yazılmıştır. Doğrusu, yâ'sız olmasıdır. Çünkü yâ'lı olursa lâmin meftuh ve yâ'nın sakin olup vasıl halinde kesra ile harekelenmesi gerekir. Bu ise vezni bozar. Bu itibarla bu kelimenin burada doğru yazılışı, yâ'sız olmasıdır.

يَعْتَكِرُ : Sülasi dördüncü babdan bulanmak manasına olan fiilin iftial babından fiil-i muzarisidir; bu babdan, diğer manaları yanında, sıkışmak, çoğalmak, şiddetlenmek manalarına da gelir. Burada bu manayadır.

يَقْذِفُ : Sülasi ikinci babdan, fırlatmak, atmak.

الزَّبْدُ : Köpük.

b) Hal:

Beyitte, vezin sebebiyle takdim ve te'hirlere vardır. Bunlar kalktığında beytin şu şekilde hallolması mümkündür.

وَرُبَّمَا يَعْتَكِرُ فِي حَوَالِ الْعَيْنِ   كَالْخَمْرِ يَقْذِفُ بِالزَّبْدِ حِينَ اشْتَدَّ

c) Tercümesi:

Yukardaki hal şekline göre beyit, şu şekilde tercüme edilebilir:

"Bazan bu yaşlar, şiddetle mayalanan şarabın köpüğünü attığı gibi, gözümün etrafında çokca birikip gözümü bulandırır."

d) Açıklama:

Marife gelen العين'dan kasıt, şâirin kendi gözüdür. يعتكر fiilinin fâili, cevazen müstetir هو zamiri olup, müfred manasıyla "göz yaşı"na yani 7. beyitte geçen الدموع kelimesinin müfredine râcidir. الخمر kelimesi, çoğunlukla müennes olarak kullanılan bir isimdir. Bazan müzekker olarak da kullanılır. Nitekim burada müzekker olarak kullanılmıştır. Zina يَقْذِفُ ve اشْتَدَّ fiillerinin fâilleri, الخمر kelimesine râci, cevazen müstetir هو zamirleridir. بالزبد, câr ve mecrur olarak يقذف fiiline müteallıktır. Nitekim beytin hallinde bu gösterilmiştir.

10. Beyit:

يَا قَوْمِ إِنِّي صَرِيحُ الْحُبِّ ذُو وَجَعٍ   دَعُّوا أَدْهَهُ فِي الْكُتُبَانِ ذَا جَسَدِي

a) Bazı müfredat:

صَرِيحُ : صَرِيحُ vezninde gelip مفعول manasında bir kelimedir: Yere serilmiş, yenik düşmüş, mecnun, sar'aya tutulmuş demektir.

وَجَعٌ : Ağrı, sızı, acı.

دَعُوا : Birakınız, terkediniz manasına emir fiili; Bu fiilin, bu manada mazisi ve masdarı çok az kullanılır; muzari ve emri daha çok kullanılır.

أَدَّه : Yuvarlamak manasına rubâi mücerred ve müteaddi fiilin muzari müfred⁽⁴⁰⁾ mütekellimidir.

الْكُتْبَان : Kum yağını manasına gelen الكَثِيب'in cem'idir⁽⁴¹⁾.

ذ : Müfred müzekker için ism-i işaretir.

b) Hal:

Beytin ikinci şatırındaki car ve mecrurun, mef'ûlün bih'e tekaddüm etmesi dışında, nesirdeki sıraya göre gelmiştir. Bu itibarla beytin hallinde, kelimelerin sıralanışında bir değişiklik meydana gelmeyecektir.

c) Tercüme:

Yukardaki açıklamalara göre, beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

"Ey kavmim, ben aşktan dolayı deli, divaneyim ve acılar içindeyim. Bırakın beni de şu cesedimi sevgilimin yolunda kumlara batıra çıkara derdime çare arayayım."

d) Açıklama:

Beytin birinci şatırındaki ذو, esma-i hamsedendir; ذو'nun haberidir. İkinci şatırın sonunda ذ ise, ذو'nun mansup hali değildir; sükûn üzere mebni bir ism-i işaretir.

İkinci şatırdaki "ادده" fiil-i muzaridir. Talep çeşitlerinden "دعوا" emir fiilinin cevabında geldiği için meczum olması gerekirken, şiir zaruretinden dolayı merfu olarak gelmiştir.

Şair, bu beyitte, bütün sızlanmalarının aşktan kaynaklandığını, sevgiliye kavuşma ümidiyle, yapacağı yolculukta karşılaşacağı sıkıntıların, kendisi için şikâyet sebebi değil, aksine yolun sonundaki vuslat beklentisinden dolayı, bir nimet olacağını dile getiriyor; başkalarının aşılmaz, geçilmez görerek göze alamayacağı çöl yolculuğunun kendisi için şifa kaynağı olacağını belirtiyor.

(40) Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, Tâcü'l-lüğati ve sıhâhu'l-arabiyye, Thk. Ahmed Abdülğafûr Ata, I-VI, Mısır 1376/1956, VI/2231; İbn Manzur, 1/702; Âsım Efendi, IV/804.

(41) Cevherî, 1/209; İbn Manzur, 1/702; Âsım Efendi, 1/460.

11. Beyit:

وَأَمْسَحُ التُّرْبَ وَجْهِي تَرْبَ خَيْرٍ وَرَى أَبِكِي عَلَى مَا يَدَايَ قَدَمْتُ لِيَدِي

a) Bazı müfredat:

أَمْسَحُ : Sülâsi üçüncü babdan, sürmek manasına, fiil-i muzari, müfred mütekkellim.

التُّرْبُ : Toprak

وَرَى : Yaratılanlar

قَدَمْتُ : Sülâsi birinci babdan öne geçmek manasına olan fiilin tef'îl babından fiil-i mazi müfred müennes gaibesi; öne almak, önden göndermek.

غد : Yarın; âhret.

b) Hal:

İkinci şatırdaki يَدَايَ kelimesinin قَدَمْتُ fiilinden sonra getirilmesi dışında, beytin hallinde herhangi bir değişiklik gerekmemektedir. التُّرْبَ de وَجْهِي'den sonraya alınabilir. Buna göre beyit, aşağıdaki şekilde halledilmiş olur:

وَأَمْسَحُ وَجْهِي التُّرْبَ تَرْبَ خَيْرٍ وَرَى أَبِكِي عَلَى مَا قَدَمْتُ يَدَايَ لِيَدِي

c) Tercüme:

Beytin tercümesi şöyle olabilir:

"Kendi ellerimin Âhret için önden gönderdiklerine ağlayarak, yüzüme o toprağı, yaratılanların en hayırlısının toprağını süreyim."

d) Açıklama:

Bu beyit, atif harfi vav'la, bir önceki beytin ikinci şatırında, talebe cevap olarak gelen اُدْهِدُهُ cümlesine atfedilmektedir. امسح fiili, sürülen yeri sarıh mef'ul olarak, sürülen şeyi ب harf-i cerri ile alan bir fiil olduğu, cümlenin aslı "امسح وجهي بالتُّرْب" şeklindedir. Bazan harf-i cer hafzedilip, fiil, mecrura doğrudan ta'diye ederek onu mansup kılar. Buna "أَلْحَذْفُ وَالْإِيصَالُ" = Harf-i cerri hafzedip fiili, mecrura ulaştırmak" denir. İkinci olarak gelen تَرْبَ, birinci اَلتُّرْب'den bedeldir. أَبِكِي ile başlayan fiil cümlesi, امسح fiilinin faili olan, vücûben müstetir انا zamirinden haldir. غد kelimesi "yarın" demektir. "Yarın", bugüne en yakın zamandır. Âhret gününün vukuu da muhakkak olduğu ve bugünden sonra yarının geleceğinden nasıl şüphe edilemiyorsa âhretin geleceğinden de şüphe edilemeyeceği için, kinâye yoluyla, "yarın", âhret manasına da kullanılmıştır.

Beytin tercümesi bu açıklamalar dikkate alınmak suretiyle yapılmıştır.

12. Beyit:

أَبْغَى الشُّفَاعَةَ مِنْ ذَاكَ النَّبِيِّ إِذَا لَمْ يَنْتَفِعْ أَحَدٌ بِالْمَالِ وَالْوَالِدِ

a) Bazı müfredat:

أَبْغَى : Sülâsî ikinci babdan بُغِيَ masdarıyla istemek manasına olan fiilin muzari müfred mütekellimi.

لَمْ يَنْتَفِعْ : Sülâsî üçüncü babdan fayda vermek manasına olan fiilin iftial babından menfi muzarisi; mef'ulünü ب veya من ile alır; bir şeyin faydasını görmek, bir şeyden faydalanmak demektir.

b) Hal:

Bu beytin kelime tertibinde de manzum ve mensur halleri arasında herhangi bir fark ve değişiklik yoktur. Cümlelerdeki kelimeler, nesirdeki sıralarına göre mevzun ve mukaffa olarak nazmedilmiş durumdadır.

c) Tercüme:

"Hiç kimsenin mal ve evlattan fayda görmeyeceği zaman, ben işte o Peygamberin şefâatini diliyorum."

d) Açıklama:

Nekre bir isim olan أَحَدٌ kelimesi menfi olan لَمْ يَنْتَفِعْ fiilinden sonra gelmiştir. Siyak-ı nefiyde gelen nekre umum ifade ettiği için, bu durum, tercümede "hiçbir" ifadesiyle gösterilmiştir.

13. Beyit:

حُبِسْتُ عَنْكَ وَعَيْرُ الزَّائِرِينَ مَضَتْ يَا سَيِّدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ خُذْ بِيَدِي

a) Bazı müfredat:

حُبِسْتُ : Sülâsî ikinci babdan, bir şeyi bir şeyden alakoymak, engellemek manasına olan fiilin meçhul mazi müfred mütekellimi; engellenen sarih mef'ul olarak, varılmayan da عَنْ ile alır.

عَيْر : Kafile manasına müennes bir isim.

الزَّائِرِينَ : Beytullah'ın ve Hz. Rasûlullahın ziyaretçileri, hacı adayları

مَضَتْ : Sülâsî ikinci babdan, fiil-i mâzi müfred müennes gâibe; fâili, cevazen müstetir هِيَ zamiri, عَيْر kelimesine râci.

خُذْ : Sülâsî birinci babdan اخَذَ fiilinin emri.

b) Hal:

Bu beytin de manzum ve mensür şekilleri arasında, kelimelerin tertibi bakımından bir fark yoktur.

c) Tercüme:

"Beytullah'ın ve Senin ziyaretçilerinden oluşan kabileler geçip gittikleri halde, sana varmak bana yine kısmet olmadı. Ey Sultanım, Yâ Resûlallah, artık elimden tut."

d) Açıklama:

Birinci şatırda **مِير** ile başlayan isim cümlesi, hal cümlesidir; cümle başındaki vav, vav-ı haliyyedir; hali zülhale bağlamaktadır. Zülhal, **حَبِست** fiilinin nâib-i fâili olan muttasıl **ت** zamiridir.

14. Beyit:

يَهْتَاجُ قَلْبِي وَرَاءَ الْقَوْمِ لَكِنَ أَنَا   أَحِنُّ مُسْتَوْحِدًا فِي الْمَهْدِ كَالْأَبَدِ

a) Bazı müfredat:

يَهْتَاجُ : Sülâsî ikinci babdan heyecanlanmak manasına olan fiilin iftial babından fiil-i muzarisi; sülâsisi ile aynı manayadır.

لَكِنَ : **لَكِنَ**'nin muhaffefi'dir. İstidrak veya te'kid bildirir; burada te'kid ifade etmektedir.

أَحِنُّ : Sülâsî ikinci babdan manalarından biri de inlemek olan fiilin fiil-i muzari müfred mütekellimi.

مُسْتَوْحِدًا : Sülâsî ikinci babdan yalnız olmak, tek başına olmak manasına gelen fiilin istif'al babından ism-i fâil müfred müzekkeri; sülâsisi ile aynı mayadır.

الْمَهْدِ : Beşik

الْأَبَدِ : Bir yaşındaki çocuk

b) Hal:

Beytin hallinde sadece ikinci şatırdaki **فِي الْمَهْدِ**'nin sona alınması gerekmektedir. Bunun dışında beytin manzum haliyle mensur hali arasında kelimelerin tertibi bakımından bir farklılık yoktur.

c) Tercüme:

Bu açıklamaların ışığında beyti aşağıdaki şekilde tercüme etmek mümkündür.

"O topluluğun (hac yolcularının) arkasından kalbim heyecandan duracak gibi olur da; ben de kendi kendime, beşikteki çocuk gibi, inler dururum."

d) Açıklama:

Birinci şatırdaki ma'rife القوم ile hac yolculuğuna çıkan kabile kastedilmektedir. فى المهد car ve mecur şibh-i cümle olarak, الابد kelimesini açıklamaktadır; dolayısıyla haldir.

15. Beyit:

فَامُنُّنٌ بِلُطْفٍ وَأِحْسَانٍ وَمَكْرَمَةٍ وَأَشْفَعُ لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا سَنَدِي

a) Bazı müfredat:

فَامُنُّنٌ : Sülâsi birinci babdan emr-i hâzır; buradaki manası ver, bağışla.

مَكْرَمَةٌ : hayırhahlık, asalet, cömertlik.

سَنَدٌ : Dayanak

b) Hal:

Beytin hallinde, ikinci şatırdaki iki nidânın başa alınması sözkonusu olabilir. Bunun dışında, beytin manzum ve mensur hali arasında, kelime tertibi bakımından farklı bir durum yoktur.

c) Tercüme:

Beytin tercümesi şöyle olabilir:

"Ey Allah'ın Nebisi, ey Biricik Destek ve Dayanağım, öyleyse bize lütufla, güzellikle ve cömertlikle ihşanda bulun ve şefaata eyle."

d) Açıklama:

Beytin başındaki ف harfi, atıf içindir. Atıf harfi olan ف'nin manalarından biri de sebebiyettir⁽⁴²⁾. Şair, daha önceki beyitlerde dile getirdiği şeyler sebebiyle Hz. Peygamber'den istekte bulunuyor. Bunu tercümede "öyleyse" ile yansıtmaya çalıştık.

16. Beyit:

أَنْتَ الَّذِي عَمَّ كُلَّ الْخَلْقِ نَائِلُهُ يَسْتَعِينُونَ رَاجُوهُ مِنْ قُرْبٍ وَمِنْ بَعْدٍ

(42)

İbn Hişâm, 1/163.

a) Bazı müfredat:

عَمَّ : Sülâsî birinci babdan şamil olmak, kaplamak manasına fiil-i mazi.

نَائِلٌ : İyilik, ihsan, atıyye.

يَسْعَوْنَ : Sülâsî üçüncü babdan fiil-i muzari cemi müzekker gâib.

رَاجُوهُ : Sülâsî birinci babdan, ism-i fâil cemi müzekker sâlim, muzaf olduğu için nunu mahzûf.

b) Hal:

Beytin birinci şatırında عَمَّ fiilinin mef'ûlü olan كُلُّ kelimesi, fâili olan نَائِلٌ kelimesine tekaddüm etmiş; bunun dışında beytin manzum ve mensur hâli arasında kelimelerin tertibi bakımından bir farklılık yoktur.

c) Tercüme:

Beytin tercümesi aşağıdaki gibi olabilir:

"Sen, ihsanı bütün kâinatı tutmuş yegâne zatsın. O ihsana kavuşma ümidinde olanlar, uzaktan ve yakından sana koşmaktadırlar."

d) Açıklama:

Fâil ile mef'ûl cem' olduğunda kaide' fâilin önce gelmesidir. Beytin birinci şatırında bu kaideye aykırı olarak mef'ul önce, fâil sonra gelmiştir. Burada şiir zarureti dışında, mananın fâile hasrı da düşünülebilir. Nitekim tercümedeki "yegâne" kaydı ile bu mananın karşılanması düşünülmüştür.

Fâil müfred, tesniye veya cemi olarak da gelse fiil daima müfred gelir. Beytin ikinci şatırında, cemi müzekker salim bir isim olan رَاجُوهُ kelimesi fail olduğu halde, bunun fiili olan يَسْعَوْنَ kelimesi de cemi olarak gelmiştir. Aslında bu fiile bitişen cemi vâvı, merfu ve muttasıl bir zamir olmakla beraber, burada zamir değil, cemi alâmeti olan bir harftir. Çünkü Arapların çok az bir kısmı fail tesniye veya cemi olduğunda fiile tesniye ve cemi alâmeti getirmektedir. Konu ile ilgili meşhur örnekten hareketle buna "لُغَةُ أَكْلُونِي الْبَرَانِيَّةُ" denilmektedir. İşte bu şatırda da, faili cemi olarak gelen يَسْعَوْنَ fiili, bu kullanıma göre cemi alâmeti almıştır.

17. Beyit:

غِيَاهِبُ الْكُفْرِ وَأَنْجَابَتِ ذُكَا الرَّشْدِ

لَمَّا تَشَرَّفَتْ الدُّنْيَا بِكَ انْقَشَعَتْ

a) Bazı müfredat:

انْقَشَعَتْ : İnfiâl babından, önce kaplamışken sonradan açılmak manasınadır. Sülâsî, üçüncü babdan açmak, dağıtmak manasına müteaddi iken, if'âl babına nakledilince lâzım hale gelen sayılı bir kaç fiilden biridir⁽⁴³⁾.

غِيَاب : Koyu karanlık, zifiri karanlık manasına **غَيْهَب** kelimesinin cem'idir.

انْجَابَتْ : Sülâsî birinci babdan kesmek, yırtmak, delmek manasına olan fiilin infiâl babından fiil-i mazi müfred müennesidir; kesilmek, yazılmak, açılmak, berraklaşmak demektir.

ذَكَا : Aslı elif-i memdûde ile **ذُكَا**'dır ve lâm-ı tarifsiz olarak, güneşin adıdır; bu manada gayr-ı munsarîf bir alevdir. Lâm-ı tarifli olarak **الذَكَاء** alev demektir. Beyitte vezinden dolayı elif-i memdûde, elif-i maksûreye dönüşmüştür.

الرَّشْد : Doğruluk, doğru yolda olmak.

b) Hal:

Beytin manzum haliyle halledilmiş yani mensur hali arasında, kelime tertibi açısından bir farklılık yoktur. Cümleler, nesirdeki kelime tertibiyle, mevzun ve mukaffa olarak manzum hale getirilmiştir. Ancak karanlığın açıldığı yeri gösterme bakımından beytin halledilmiş şekline, **غِيَابِ الْكُفْرِ**'den sonra, **الدُّنْيَا** kelimesine râci olmak üzere, **عَنْهَا** ilâve etmek uygun olur.

c) Tercüme:

Beytin tercümesi şu şekilde olabilir:

"Dünya seninle müşerref olunca, yeryüzünden küfür karanlığı dağılıp doğru yol aydınlık bir şekilde ortaya çıktı."

d) Açıklama:

İkinci şatırda geçen ve alev yahut güneş manasına olan **ذَكَا** kelimesinden murat, güneşin veya alevin aydınlığıdır; güneş veya alev, aydınlığın sebebi olmakla burada "zikru's-sebeb ve irâdetü'l-müsebbeb" tarikiyle ve sebebiyet alâkasıyla, aydınlık manasına olan **ذَكَا**'da mecâz-ı mürsel vardır.

18. Beyit:

فَانصُرْ لِعِبْدِ رَبِّي بِالمُوبِقَاتِ كَمَا
نُصِرْتُمْ مِنْ رَبِّنَا فِي البَدْرِ وَالْأَحْدِ

(43)

Âsım Efendi, III/374.

a) Bazı müfredat:

رَدَى : Sülâsinin ikinci ve dördüncü bablarından yukardan aşağıya yuvarlanamak veya çukura düşmek, helâk olmak manalarında fiil-i mazidir.

الموبقات : Sülâsinin ikinci ve dördüncü bablarından helâk olmak manasına olan fiilin if'âl babından ism-i fail cemi müennes sâlimidir. Helâk ediciler, yani ma'siyetler demektir.

b) Hal:

Beytin manzum ve mensur hali arasında, kelimelerin tertibi açısından bir fark yoktur. Beyit, nesirdeki kelime tertibine uygun bir şekilde, manzum hale getirilmiştir.

c) Tercüme:

Beyti, şu şekilde tercüme etmek mümkündür:

"Rabbımız Taâlâ tarafından Bedir ve Uhud gazvelerinde yardım gördüğün gibi, sen de isyanlarla helak noktasına gelmiş olan şu kula yardımcı ol."

d) Açıklama:

Birinci şatırdaki رَدَى cümlesi, açıkladığı nekre عبد kelimesinin sıfatıdır. Bu tavsif edilmiş nekre kuldân kasıt, şâirin kendisidir. Baştaki نصر fiili, harf-i cer yardımı olmadan bir mef'ülû sarîh olarak nasbedildiği halde, mef'ülünün başında ل harf-i cerrinin gelmesi, manayı te'kid içindir.

Mekkeli müşriklerle Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı arasında ilk gazve Bedir'de sonra da Uhud'da vuku bulmuştu. Â-i İmran sûresinin 123. - 128. âyetlerinde Bedir savaşında, yine aynı sûrenin bir çok âyetinde, bu meyanda 152. -154. âyetlerinde Cenâb-ı Hakkın, bu muharebelerde müslümanlara yardımı anlatılmaktadır. Beyitte temas edilen yardım, bu âyetlerde zikredilen yardımlardır.

19. Beyit:

إِنِّي بِمَا اقْتَرَفْتُ نَفْسِي تُوسُّوسِنِي عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَحَذُّ عَضْدِي

a) Bazı müfredat:

اقترفت : Sülâsinin ikinci babından bir kimseyi kınamak, itham etmek manalarına gelen fiilin iftial babından fiili mazi; ayıplanacak iş yapmak, günah işlemek demektir.

توسوس : Rubai mücerred, muzaaf bir fiil-i muzari; vesvese vermek;

gizlice söylemek.

شَفَا : Kenar manasınadır; mâba'dine muzaftır.

جُرْف : Yar, uçurum, dik yer.

هَار : Sülâsinin birinci babından yıkmak ve yıkılmak manasına hem lâzım, hem de müteaddi olarak kullanılan ecvef-i vavî fiilin ism-i fâilidir; yıkılan veya yıkılacak olan demektir. Aslı هَائِرٌ'dur. Kalb tarîkiyle yani aynı'l-fiili ile lâmü'l-fiilinin yer değiştirmesi suretiyle هَار olmuştur.

عَضُد : Pazu

b) Hal:

Beytte, kelimelerin normal tertibine göre, bir takım takdim ve te'hirler vardır. Bu takdim ve te'hirleri kaldırıp kelimelerin normal tertibe sokulmasında birden fazla şekil düşünülebilir. Bunlardan aşağıda verilen şekil, beytin hallinde en uygun şekil olarak düşünülebilir:

اِنِّى عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ بِمَا اقْتَرَفْتُ نَفْسِى تَوْسُوْسُنِى فِخْذُ عَضُدِى.

c) Tercüme:

Yukardaki hal şeklinden hareketle, beyit aşağıdaki şekilde tercüme edilebilir:

"Ben, nefsimin bana vesvese vererek işledikleri günahlar sebebiyle, göçmek üzere olan bir uçurumun kenarındayım. O halde, Ya Resûlallah, kolumdan tut (da uçuruma yuvarlanmayayım)."

d) Açıklama:

على ve mecrurundan oluşan şibh-i cümle, ان'ın haberidir. ما ism-i mevsûlünün başındaki ب, sebebiyet bildirmektedir. نَفْسِى تَوْسُوْسُنِى cümlesi نَفْسِى kelimesinden haldir. ف fiilinin başındaki ف, atif harfidir ve sebebiyet bildirmektedir. عَضُد , pazu demektir; pazu, kolun bir cüz'üdür. Tutulması istenen yer, sadece pazu değil, koldur. Binaenaleyh zikr-i cüz ve irade-i küll tarîkiyle ve cüz'iyet alâkasıyla, burada عَضُد kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Beytin tercümesi, bu değerlendirmelere göre yapılmıştır.

20. Beyit:

وَلَمْ أَتُبْ لِيَتَنِي أَيُّ أُمَّ لَمْ تَلِدِي

فَعَلْتُ مِنْ كُلِّ عِصْيَانٍ كِبَائِرَهُ

a) Bazı müfredat:

كَبَائِرُ : Büyük günah demek olan كَبِيرَةٌ'nın cem'i dir.

أَيُّ : Yakın için kullanılan nidâ harfidir.

أُمُّ : Mütekellim yâ'sına muzaf olmuş münâdâdır. Bu durumda altı vecih câizdir. Bu altıdan biri, mütekellim yâ'sını hazfedip mâkablını meksur olarak bırakmaktır; bir diğeri evvelâ mütekellim yâ'sının mâkablını meftuh yapmak, sonra yâ'yı elife kalbetmek, sonra da elifi hazfedip mâkablını meftuh olarak bırakmaktır. Burada ام kelimesi bu iki veche göre, şeddeli mimin kesrası veya fethasıyla okunabilir.

لَمْ تَلِدِي : Sülâsi'nin ikinci babından, fiil-i muzari, müfred müennes muhataba; لَمْ'den dolayı nûnun hazfiyle meczum; ي harfi muttasıl zamir ve fâil; müfred müennes muhataba yâ'sı.

b) Hal:

İkinci şatırda, nida cümlesi, cümle-i mu'teriza olarak لَيْت'in ismi ile haberi arasında gelmiş; binaenaleyh beytin hallinde, nidâ cümlesini لَيْت'den önceye almanın dışında başka bir değişikliğe mahal yoktur.

c) Tercüme:

Beyit, şu şekilde tercüme edilebilir:

"Her isyanın, hem de büyük olanlarını işledim ve tevbe de edemedim. Anneciğim, keşke beni doğurmasaydın!"

d) Açıklama:

Beytin birinci şatırında "من كل عصيان" car ve mecrur şibh-i cümle olarak, kendinden sonraki كَبَائِرُ kelimesini açıklamaktadır; dolayısıyla haldir ve cümledeki normal yeri, zülhâlin sonrasıdır. Burada hal, zülhale vücûben tekaddüm etmiştir; çünkü zülhalde, hâlin bir kısmına râci olan bir zamir vardır. Zira كَبَائِرُهُ'daki zamir "عصيان" kelimesinin yerini tutmaktadır.

21. Beyit:

مَنْ لِي بِمَا اِكْتَسَبْتُ نَفْسِي سِوَاكَ أَيَا فِي كُلِّ نَائِبَةٍ ذُخْرِي وَمُعْتَمَدِي

a) Bazı müfredat:

أَيَا : Nidâ hazflerindedir; uzağa nidâ için kullanılır.

نَائِبَةٌ : Belâ, musibet.

ذُخْرٌ : Stok, biriktirilen, azık.

معتمد : Güvence, dayanak.

b) Hal:

Bu beyitte de bir takdim ve te'hirlere vardır. Bunların kaldırılıp kelimelerin normal tertibe sokulmasıyla, beyit aşağıdaki şekilde halledilmiş olacaktır:

أَيَا ذُخْرِي وَمُعْتَمِدِي فِي كُلِّ نَائِبَةٍ! مَنْ لِي سِوَاكَ بِمَا اِكْتَسَبْتَ نَفْسِي.

c) Tercüme:

Yukardaki halle göre beyiti şu şekilde tercüme etmek mümkündür:

"Ey her musibet karşısında yegâne başvuru yerim ve güvencem olan Resûlallah! Nefsimin işlediklerine karşılık, benim senden başka kimim var ki?!"

d) Açıklama:

Beyitte من, ism-i istifhamdır. Burada istifham, inkârîdir. "kimsem yok" demektir. من mübtedadır; فى ve mecrurunun müteallakı, مُعْتَمِدْ kelimesidir; car ve mecrur, zaruret-i şiir sebebiyle müteallakına tekaddüm etmiştir. İsm-i mevsul olan ما'nın başındaki ب harf-i cerri, mukabele ve ivaz manasındadır. Beytin tercümesi, bu açıklamaların ışığında yapılmıştır.

22. Beyit:

إِذَا عَطِشْتُ غَدًا مِنْ حَرِّ مَعْصِيَتِي قُلْ يَا ضِيَا إِنَّ هَذَا كَوَثْرِي فَرِيدٌ

a) Bazı müfredat:

عَطِشْتُ : Sülâsinin dördüncü babından fiil-i mazi müfred mütekellim; susamak; الى harf-i cerri ile, bir şeyi özlemek.

غَدًا : Yarın; âhiret günü (11. beyitin açıklamasına bk.)

حَرٌّ : Sülâsinin birinci, ikinci ve dördüncü bablarından sıcak olmak manasına masdar ve sıcaklık manasına isim; burada sıcaklık demektir.

فَرِيدٌ : ف, atıf harfidir, رِدٌ, sülâsinin ikinci babından, suya gelmek manasına olan fiilin emr-i hazırdır. Misâl-i vâvî olup başından vav, düşmüştür.

b) Hal:

Beytin manzum şekliyle mensur şekli arasında, kelimelerin tertibi bakımından bir fark yoktur. Cümleler içinde kelimeler, nesirdeki sıralarına göre manzum hale getirilmişlerdir.

c) Tercüme:

Beyit, aşağıdaki şekilde tercüme edilebilir:

"Yâ Resûlallah, yarın âhîret gününde isyanımın harareti sebebiyle dilim damağım kurduğunda bana de ki: Ziya, işte Kevser havuzum! Haydi gel (de kana kana iç)."

d) Açıklama:

Beytin birinci şatırındaki من, sebebiyet bildirmektedir.

قل fiilinin muhatabı, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizdir. Bu fiil ile başlayan cümle, beyit başındaki şartın cevabıdır. Cevap cümlesi talep bildiren fiil ile başlarsa, cevabında başında fâ-i cevâbiyye bulunması gerekir. Ancak burada şiir zarureti sebebiyle cevabın başına ف gelmemiştir. رد fiilinin başındaki ف, atıf harfidir; tertip ve takip ifade eder. Tercümedeki "haydi" bu manayı karşılamak üzere getirilmiştir.

23. Beyit:

عَلَيْكَ مَا نَاحَ فِي الْغُصْنِ الْحَمَامُ وَمَا سَاحَ النَّعَامُ صَلَاةَ الْوَاحِدِ الصَّمَدِ

a) Bazı müfredat:

مَا : mâ-i masdariyye-i tevkîtiyye, yani vakit manası bildiren masdar harfidir; dahil olduğu cümleyi, mana olarak masdara çevirir.

نَاحَ : Sülâsinin birinci babından, esas manası ağıt yakmak, ölünün arkasından ağlamak; güvercin için kullandığında ötmek manasına bir fiildir. Burada bu manadır. (Açıklama kısmına bk.).

الْحَمَامُ : Güvercin.

مَا : Kezâ, mâ-i masdariyye-i tevkîtiyyedir.

سَاحَ : Sülâsinin ikinci babından seyahat etmek, gezmek, dolaşmak manasına fiil-i mâzi.

النَّعَامُ : Deve kuşu

صَلَاةَ : Duâ, namaz, selâm demektir. Allah'a muzaf olduğunda "Allah'ın rahmeti" demektir. Burada esmâ-i hüsnâdan الواحد ismine muzaf olmakla bu manadır.

الواحد الصمد : Esmâ-i hüsnâdan iki isimdir. Birincisi "bir, tek", ikincisi ise "kimseye muhtaç olmayan, herkesin kendisine muhtaç olduğu" demektir.

b) Hal:

Beyitte takdim ve te'hirlere vardır. Bunlar kendi yerlerinde getirildiğinde beytin halli şu şekilde olur:

صَلَاةُ الْوَّاحِدِ الصَّمَدِ عَلَيْكَ مَا نَحَاحَ الْحَمَامُ فِي الْفُصْنِ وَمَا سَاحَ النَّعَامُ (فى الارض)

c) Tercüme:

Yukardaki hal şekline göre, beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

"Güvercin dalda öttükçe, Deve kuşu da (yeryüzünde) dolaştıkça (dünya durdukça), Vâhid ve Samed olan Allah'ın salât-ü selâmı senin üzerine olsun, Yâ Resûlallah!"

d) Açıklama:

Beytin başındaki عَلَيْكَ, şibh-i cümle olarak mukaddem haberdir; صَلَاةُ kelimesi de muahhar mübtedadır. Mâ-i masdariyyelerin dahil olduğu cümleler masdar hükmündedir ve مَا'daki tevkîf manası sebebiyle zarftırlar. Aşağıdaki te'vile göre anlaşılıp tercüme edilmeleri gerekir:

"مُدَّةُ سَيَاحَةِ النَّعَامِ" ve "مُدَّةُ نَوْحِ الْحَمَامِ"

Müfredât kısmında da belirttiği gibi, نَحَاحَ fiili, "ölünün arkasından ağladı, ağıt yaktı" demektir; öz Türkçesi "sağı sağmak"tır. Fiilin masdarı نَوْحٌ ve نِيَاحٌ'dır. نِيَاحَةٌ aynı zamanda isimdir; Türkçesi ağıt veya "sağı"dır. Güvercin için kullanıldığında nağme ile ötmek demektir.⁽⁴⁴⁾

Aslı ağıt yakmak demek olan bu fiilin, güvercinin nağme ile ötmesi manasında kullanılmasının vechi şu efsanevî olay olmalıdır:

Adı هَدِيلٌ olan bir güvercin yavrusu, Nuh (a.s.) zamanında susuzluktan veya bir yırtıcı kuşa av olmaktan dolayı helâk oldu. O zamandan beri nağme ile öten her güvercinin Hedil'e ağıt yakmak üzere öttüğü kabul edilmiştir. Güvercinin bu tarz ötüşünü ifade eden سَجَعٌ fiili varken, bunun yerine نَحَاحٌ'nın kullanılması böyle bir vecih ve münasebete dayanmaktadır.⁽⁴⁵⁾

24. Beyit:

وَمَا تَرْتَمُ أَطْيَارٌ وَمَصَاحَ جَوَى عَنَادِلُ بِحَسْرَتِنِ السَّجْعِ وَالْفَرْدِ

a) Bazı müfredat:

مَا : Bir önceki beyitte geçen mâ'lar gibi; masdar harfidir; cümlesiyle birlikte atıf vâvı ile mâkabline matuftur.

(44) Âsım Efendi, 1/996.

(45) Âsım Efendi, IV/150.

تَرَنَّمَ : Sülâsinin dördüncü babından, terennüm etmek, kulağa hoş gelecek şekilde şarkı söylemek manasına olan fiilin tefe'ul babından fiil-i mazisi; sülâsisi ile aynı manayadır.

أَطْيَار : Kuşlar manasınadır; müfredi: طائر.

مَآح : Sülâsinin ikinci babından, bağırmaq; kuş hakkında ötmek manasınadır.

جَوَى : Sülâsinin dördüncü babından masdar; aşktan dolayı içine ateş düşmek, hüznün çökmek demektir.

عَنْدَ لَيْب : Bülbüller; müfredi : بُلْبُل.

حَزِين : Sülâsinin dördüncü babından üzölmek manasına olan fiilin sıfat-ı müşebbehesi; üzgün, üzüntülü demektir. Bu fiil birinci babtan olursa "üzmek" manasına müteaddi'dir.

السَّجْع : Sülâsinin üçüncü babından masdar; ötmek manasına, daha çok güvercin için kullanılır.

أَلْفَرْد : Sülâsinin dördüncü babından masdar; kuş nağmeli bir şekilde ötmek demektir.

b) Hal:

Beytin kelimeleri, normal nesir sırasına göre sıralanmış durumdadır. Sadece birinci şatırın sounda, mef'ûlün leh olan جَوَى kelimesi, fiilin fâiline tekaddüm etmiştir. Beytin hallinde bunu fâilden sonraya almak uygun olur. Beyti hallederken kelime tertibinde başka bir değişiklik yapmaya ihtiyaç girilmemektedir.

c) Tercüme:

Beyti şu şekilde tercüme edebiliriz:

"Kuşlar terennüm ettikçe, bülbüller aşk ateşinin sevkiyle, hazin nağmelerle şarkılar söyledikçe (Allah'ın salat-ü selâmı üzerine olsun Yâ Resûlallah)".

d) Açıklama:

Beyit, baştaki mâ-i masdariyyeden dolayı masdar hükmündedir ve bir önceki beyitte, zarf durumunda ve masdarla müevvel bulunan cümlelere matuftur. Buna göre, te'vil edilmiş şekliyle ve ma'tufun aleyhi de dikkate almak suretiyle, cümleyi şöyle anlamak gerekir:

صَلَاةُ الْوَّاحِدِ الصَّمَدِ عَلَيْكَ مُدَّةَ دَوَامٍ تَرْتُمُ أَطْيَارٍ وَصَيِّحَةَ عَنَابِلٍ....

کَلِمَةِ الْمُنْتَهَى 'l-cümû' sîgasında gelmesi sebebiyle gayr-ı munsarîf olduğu halde, beyitte zaruret-i şiiirden dolayı tenvinli olarak gelmiştir.

Ayrıca beytin birinci şatırında gelen تَرْتُمُ ve صَاح fiilleri müzekker olarak gelmiştir; müennes olarak da gelebilirler. Çünkü fâil olan isim, eğer cemi mükesser ise, ister müzekkere, ister müennese delâlet etsin, bu durumda fiilin tezkiri de, te'nisi de câizdir. Nitekim Yusuf sûresi, 30. âyette "وَقَالَ نِسْوَةٌ" şeklinde fiil müzekker olarak, Hucurât sûresi 14. âyette de "قَالَتِ الْأَعْرَابُ" şeklinde fiil müennes olarak gelmiştir.

25. Beyit:

وَمَا تَهَاطَلَّ دَمْعُ الْعَاشِقِينَ وَمَا نَبَا مَضَاجِعُهُمْ مِنْ سَوْرَةِ الرَّمْدِ

a) Bazı müfredat:

مَا : Bu beyitten önceki iki beyitte geçen mâ'lar gibi bu da mâ-i masdariyyedir.

تَهَاطَلَّ : Sülâsinin ikinci babından, yağmur iri taneli ve sağanak halinde yağmak manasına olan fiilin tefe'ul babından fiil-i mazisi; sülâsisi ile aynı manaya gelmektedir.

مَا : Bu mâ da mâ-i masdariyyedir.

نَبَا : Sülâsinin birinci babından, başka manaları yanında, yatağı rahat olmamak demektir; burada bu manayadır.

مَضَاجِعَ : Sülâsinin üçüncü babından, yan üstü yatmak manasına gelen fiilden ism-i mekanın cem'i; müfredi, مَضْجَعٌ'dür; yan yatılan yer, yatak, kabir manalarına gelir. Burada yatak manasıdır.

سَوْرَةَ : Sülâsinin birinci babından sıçramak, üstüne çıkmak, içki başa vurmak manalarına gelen fiilden isimdir. Keskinlik, şiddet manasıdır.

الرَّمْدِ : Sülâsinin dördüncü babından, gözü ağrımak, trahoma yakalanmak demektir.

b) Hal:

Beytin manzum haliyle mensur hali arasında, kelimelerin tertibi bakımından bir farklılık yoktur. Binaenaleyh cümleler, nesirdeki sıralanışlarına göre manzum hale getirilmişlerdir.

c) Tercüme:

Beyit, aşağıda olduğu şekilde tercüme edilebilir:

"Aşıkların göz yaşı sağnak halinde boşandığı ve göz ağrılarının şiddetinden yataklarında rahat ve huzur bulamadıkları müddetçe (Allah'ın salat-ü selâmı senin üzerine olsun, yâ Resûlallah!)"

d) Açıklama:

Bu beyit de, tıpkı 24. beyit gibi, mâ-ı masderiyyeler sebebiyle masdarla müevveldir ve zarf hükmündedir; 23. beyitteki müevvel masdara matuftur. Ma'tufun aleyhi de dikkate alındığında, sarih masdarla müevvel şekli şöyledir:

صَلَاةُ الْوَاحِدِ الصَّمَدِ عَلَيْكَ مَدَّةٌ تَهْتَلُ دَمْعُ الْعَاشِقِينَ وَمَدَّةٌ نَبْوَةٌ مَضَّاجِعِهِمْ مِنْ
سُورَةِ الرُّمِّ

26. Beyit:

صَلَّى عَلَيْكَ كَمَا يَرْضَى الذِّي بَعَثَكَ   اِنَّا عَجَزْنَا عَنِ الْاِحْصَاءِ بِالْعَدْرِ

a) Bazı müfredat:

بَعَثَ : Sülâsinin üçüncü babından, başka manaları yanında, peygamber olarak göndermek demektir. Burada bu manadır.

عَجَزْنَا : Sülâsinin ikinci ve dördüncü bablarından, **عِن** harf-i cerri ile aciz kalmak, yapamamak demektir.

الْاِحْصَاءِ : Sülâsinin ikinci babından "çakıl taşı ile vurmak" manasına olan fiilin if'âl babından masdarı; manası, sülâsinden farklıdır ve saymak demektir.

b) Hal:

Beytin manzum ve mensur hali arasında, kelimelerin tertibi bakımından bir farklılık yoktur. Nesir halindeki sırayı uygun olarak, beyit manzum hale getirilmiştir.

c) Tercüme:

Beytin tercümesi aşağıdaki gibi olabilir:

"Seni peygamber olarak gönderen Yüce Mevlâ, sana, kendi hoşnut olacağı şekilde salat-ü selâm eylesin. Çünkü biz (salat-ü selâmımızı) sayı ile saymaktan âciz kalmış durumdayız."

d) Açıklama:

23. beyitten itibaren, isim cümlesiyle yapıları salat-ü selâm duasına, bu beyitte fiil cümlesiyle devam edilmektedir. İsim cümlesindeki sübût ifadesine

karşılık, fiil cümlesinde hudûs ve teceddüd manası vardır. Böylece her iki cümlenin özellikleriyle, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salât-ü selâm okunmuş olmaktadır.

Beytin birinci şatırında, **صَلَّى** ile **يَرْضَى** fiilleri fâil olarak aynı kelimeye muhtaç olmakla, tenâzü' vardır. Fâil, **الذی**'dir. Bu fâil, **صَلَّى** fiiline verilirse, **يَرْضَى**'nin fâili, **الذی**'ye giden bir zamirdir; burada zamir, lafzan muahhar olmakla beraber, rütbeten mukaddem olan bir mercie dönmüş olur. Fâil, **يَرْضَى** fiiline verilirse, bu defa **صَلَّى**'nin fâili, **الذی**'ye râci bir zamir olur. Bu defa zamir, hem lafzan, hem de rütbeten muahhar olan bir mercie dönmüş olur. Böyle bir "ızmar kable'z-zikr = mecriden önce zamir getirmek", kaideten câiz olmamakla beraber, fâilden istiğnâ mümkün olmadığı için tenâzü'de câizdir.

أَلْحَمَاءَ masdarı, aslında mef'ûlüne muzaf olarak **"أَحْمَانَهَا"** şeklinde idi. **هَآ** zamiri de, **صَلَّى** fiilinden anlaşılıp tecrid edilen **أَلْمَلَاءَةَ** kelimesine râci idi. Masdarın muzafün ileyhi hafzedilip ondan ıvaz olarak masdara lâm-ı tarif getirildi. Tercümede parantez içine alınan kısım, masdarın izafetle gelen bu mahzûf mef'ûlüne işaret etmektedir.

Kasîde metninin tesbitinde tercih etmediğimiz diğer rivayette **"الذی"** yerinde **"بعثك"** ibaresi bulunmaktadır. Buna göre birinci şatırın manası, bâ harf-i cerrinin müteallakına göre iki ayrı şekilde düşünülebilir. Birinci şekle göre bâ'nın müteallakı **صَلَّى** olabilir; bu takdirde mana **"Rahîm olan Yüce Mevlâ, bizden sana, kendi hoşnut olduğu şekilde salat-ü selâm eylesin"** demek olur. İkinci şekle göre bâ'nın müteallakı **يَرْضَى** olabilir; bu takdirde mana **"Rahîm olan Yüce Mevlâ, bizden hoşnut olduğu gibi, sana da salât-ü selâm eylesin"** demek olur. Ancak bu mana, ötekine göre daha zayıftır. Her iki yaklaşıma göre de bâ, burada **عن** manasına kullanılmış olmaktadır.

27. Beyit:

وَأَخْتِمُ إِلَهِي لَنَا بِالْخَيْرِ فِي الْأَمْرِ وَالْأَلِ وَالصُّحْبِ وَالْإِتْبَاعِ كُلِّهِمْ

a) Bazı müfredat:

أَلَال : Aile efradı demektir. Herkes hakkında değil, ancak itibarlı kişiler hakkında kullanılır.

الصُّحْب : Sülâsinin dördüncü babından, arkadaş olmak manasına gelen fiilin ism-i fâil cemi müzekker mükesseri; müfredi **الصَّاحِب**'dir.

الآتْبَاع : Sülâsinin dördüncü babından uymak, peşinden gitmek manasına olan fiilden sıfat-ı müşebbehe, cemi müzekker mükesser; müfredi التَّبِعُ dir. التَّبِعُ, müfrette de cemide de kullanılır.

اِخْتِمٌ : Sülâsinin ikinci babından ل ve ب harf-i cerleriyle birlikte, birisi hakkında hayırlı sonuç yaratmak manasına gelen fiilin emr-i hazırı.

الْأَمَد : Gaye, son, müddet.

b) Hal:

Beytin birinci şatırının ilk kelimesi vâv ile bir önceki beytin birinci şatırındaki 'على'nın mecruruna, diğerleri de ya aynı yere veya birbirlerine atfedilmiş bulunmakta; dolayısıyla bu şatırın sıra bakımından nazmı ile nesri arasında bir fark bulunmamaktadır. İkinci şatırında ise, nida cümlesi cümle-i mu'teriza olarak gelmiş bulunmaktadır; dahiyısıyla şatırın halli için nida cümlesinin başa alınması dışında, burada da bir değişikliğe mahal bulunmamaktadır.

c) Tercüme:

Beytin tercümesi aşağıdaki şekilde olabilir:

"**Senin âlinin, ashâbının ve onlara tâbi olanların da hepsine (seni peygamber olarak gönderen Yüce Mevlâ, salat-ü selâm eylesin). Yâ Rabbi, sonuçta bizim de hakkımızda hayırlar ihsan eyle.**"

d) Açıklama:

Beytin birinci şatırındaki üç ismin marife getirilmesiyle, malum olan âl, ashab ve tabiîn kastedilmektedir. Bunlar da Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin âli, ashabı ve bunların etbâdır. الال, vav harfi ile 'على'nın mecrûru ك'a matuftur; diğer iki isim de ya aynı yere veya birbirine matuftur. Böylece bu şatır, mana olarak, bir önceki beyte bağlı bulunmaktadır.

İkinci şatır, ayrı bir dua cümlesidir. Bu cümlelerin cüzleri arasında, "يَا إِلَهِي" takdirindeki nidâ cümlesi, cümle-i mu'teriza olarak girmiştir.

"Gaye, son" manalarına olan الْأَمَد kelimesinden, kinâye yoluyla âhret kastedilmektedir.

Beytin tercümesi bu açıklamaların ışığı altında yapılmıştır.

5- Kâsîde-i Dâliyye ve Şiir Zaruretleri:

Mensur bir ibarede câiz görülmeyen kaide dışı bazı tasarruflar, manzum sözde uyulması gereken vezin ve kafiye mecburiyetlerinden doğan zorluk ve

sıkıntı sebebiyle, şiirde câiz görülmüştür. Bunlara "الْجَوَازَاتُ الشُّعْرِيَّةُ" = **Şiirdeki müsaadeler**" denir⁽⁴⁶⁾.

Kaside-i dâliyye'ye bu açıdan baktığımızda, Merhum Hoca Ziya Efendi'nin bu cevâzattan bazılarını kullandığını görüyoruz. Bunları şu şekilde tesbit edebiliriz:

a) Gayr-ı munsarîf bir ismin munsarîf muamelesi görerek tenvin alması:

24. beytin ikinci şatırında, münthe'l-cümû' sığasında geldiği için gayr-ı munsarîf olan, bu sebeple de tenvin almaması gereken **عنادل** kelimesi, vezin gereği tenvin almış ve **عنادلُ** olmuştur.

b) Müteharrik harfi sâkin kılmak:

7. Beytin ikinci şatırında **السُّحْبُ** kelimesi, ح harfinin sükûnuyla **السُّحْبُ** olmuştur.

c) Sâkin harfi müteharrik kılmak:

8. beytin ikinci şatırında son kelime **الْكِرْدُ** iken, râ'nın fethiyle **الْكِرْدُ**;

10. beytin ikinci şatırında, talebin cevabında geldiği için, sonu cezim alâmeti olarak sâkin olması gereken **أُدْهَدُهُ** fiil-i muzarisi, sondaki hâ'nın zammesiyle **أُدْهَدُهُ**;

16. beytin ikinci şatırında son kelime **بُعْدُ**, aynın zammesiyle **بُعْدُ** olmuştur.

d) Cemi müzekker zamirindeki mîm harfinin harekelenmesi:

27. beytin birinci şatırının sonundaki **كُلَّهُمْ** kelimesi, buradaki duruma göre mîm harfi kesra ile harekelenip **كُلَّهُمْ** olmuştur. Mîmin mâkablindeki hareke, zamme olsaydı, mîmin harekesi de zamme olacaktı.

e) Sakin harfin kesra ile harekelenmesi:

1. beytin birinci şatırının sonundaki **تَرْدُ** kelimesinde, cezm alâmeti olarak gelmesi gereken sükûnun yerine kesra getirilmiş ve kelime **تَرْدِ** olmuştur.

2. beytin ikinci şatırının sonundaki **زِدُ** kelimesinde binâ alâmeti olarak gelmesi gereken sükûnun yerine kesra getirilmiş ve kelime **زِدِ** olmuştur.

22. beytin ikinci şatırının sonundaki **رِدُ** kelimesinde, binâ alâmeti olarak gelmesi gereken sükûnun yerine kesra getirilmiş ve kelime **رِدِ** olmuştur.

⁽⁴⁶⁾ Şeyho, 372-374.

f) Harekenin işbâ' edilerek harf-i medde çevrilmesi:

1. Kesranın işbâ' edilerek yâ harf-i meddinin doğuşuna bu kasîdede 21 mısra sonunda örnek vardır. Bunlar, dâl harfi ile bitip de sonunda mütekellim yâ'sı bulunmayan mısralardır.

9. beytin birinci şatırının sonundaki **يَفْتَكِرُ** fiilinde râ'nın zammesi işbâ' edilerek harf-i medlerden vav doğmuştur.

14. beytin birinci şatırının sonundaki **لَنَا** kelimesinde nûn'un fethası işbâ' edilerek harf-i medlerden elif doğmuştur.

g) İsm-i memdûdün ism-i maksûr haline getirilmesi:

17. beytin ikinci şatırında, aslında bir ism-i memdud olan yani elif-i memdûde ile biten **ذُكَا** kelimesi, sonundaki hemzenin hazfiyle ism-i maksur haline getirilmiş yani sonunda sadece elif-i maksûra kalarak, isim **ذُكَا** şekline gelmiştir.

h) Takdimi gerekenin te'hiri, te'hiri gerekenin takdimi:

Beyitlerin halli ile ilgili bölümlerde buna dair bir çok örnek geçmiş bulunmaktadır.

Bu takdim ve te'hirle ilgili olarak 11. beytin ikinci şatırındaki **يَدَايَ** kelimesi üzerinde bir nebze durmak gerekmektedir. Bu kelimedden sonraki **قَدَمْتُ** fiili müfred müennes olarak geldiğine göre, **يَدَايَ**'nin, bu fiilin fâili olması gerekir. Halbuki fâil, fiiline tekaddüm etmez; ederse mübtedâ olur. **يَدَايَ** mukaddem geldiğine göre **قَدَمْتُ** fiilinin, **قَدَمْتُ** şeklinde gelmesi gerekirdi. Çünkü bu fiilin fâilinin, tesniye müennes isme giden bir tesniye müennes zamiri olması gerekmektedir. Bu görüş, Basra ekolüne aittir.

Bu açıklamalara göre bu beyitte kıyasa muhalif bir durum vardır. Kıyasa muhalif olarak teşekkül eden kelimeler, fesahat ve belâğat şartlarından birini kaybetmekle, fasih ve belîğ sayılmaz; dolayısıyla bu beyit, fesâhat ve belâğattan uzak kalmış olur.

Ancak Kûfe ekolü mensupları, fâilin, fiilinden önce gelmesini câiz görmekte idirler⁽⁴⁷⁾. Bu cevaza göre **يَدَايَ** kelimesinin, **قَدَمْتُ** fiiline, bu fiilin fâili olduğu halde tekaddüm etmesinde kıyasa muhâlefet durumu olmaz; böylece beytin fesahat ve belâğatına, bu açıdan hâlel gelmez.

(47) Galâyînî, Şeyh Mustafâ, Câmiu'd-dürûsi'l-arabiyye, I-III, Beyrut 1966, II/239.

8- Kasîde-i Dâliyye'ye Belâğat Açısından Kısa Bir Bakış:

Düşündüğünü yazılı veya sözlü olarak kelime kalıplarına dökmek isteyen bir kimse evvela söylemek istediği mana üzerinde düşünür; ne söylemek istediğine karar verir. Sonra söylemek istediği manayı ifade edecek kelimeleri seçer. Sonra da bu kelimeleri yanyana getirmek suretiyle maksat ve meramını dile getirecek cümleler kurar. Gerek kelimeleri seçerken, gerek bu kelimelerden cümle kurarken, kelime ve cümlelerin dil kuralları bakımından doğru, üslûp bakımından da güzel, güçlü ve tesirli olmasına özen gösterir. Sözünün "**muktezây-ı hâle mutâbık**" yani gerek konu, gerek yer, gerek muhatap bakımından yerinde olmasına dikkat eder. İşte bu ölçülere uygun olan söz **belîğ söz** olur; bu sözü söyleyen de **belîğ kimse** olur. Sözü söylemekten gözetilen amacın gerçekleşmesi ve muhatap üzerinde beklenen tesiri göstermesi için, kastedilen mananın ifade kalıbına dökülmesi de önemlidir. Üslûp adını verdiğimiz bu kalıbın da iyi seçilmesi gerekir. İlmî bir konuyu anlatırken, kitleleri harekete geçirmek için topluluklar karşısında nutuk söylerken, gönül ve duygu dünyasının isteklerini dile getirirken kullanılacak üsluplar elbette birbirinden farklı olacaktır.

Üslûbu oluştururken sözün gücüne, tesirine, güzelliğine katkı sağlayacak şekilde Maânî, Beyân, Bedi ilimlerinin konusuna giren bir takım unsurlardan da yararlanmak gerekecektir.

Bundan önceki bahiste beyitlerin açıklamalarını yaparken, mananın anlaşılabilmesine katkı sağlayacak ölçüde, yapılan tercümenin de bir bakıma gerekçesi sayılabilecek şekilde, Kasîdeye belâğat açısından da bakış yapılmaya çalışılmıştı. Burada konuya biraz daha yakından bakılacaktır.

Hoca Ziya Efendi'nin, bu kasîdede, ilmî, hitabî ve edebî üslûp çeşitlerinden edebî bir üslûp kullandığını ve bu üslûbunu mecazlar, kinâyeler, teşbihler, istiâreler ve bediî san'atlarla güzelleştirip güçlendirerek sözünü daha tesirli hale getirmek istediğini görüyoruz. Az önce de belirtildiği gibi, bunlardan bir kısmına beyitlerin açıklanması esnasında işaret edilmişti. Burada bu konuda bazı örnekler daha vermek istiyoruz:

a) 7., 9., 14., 18. ve 26. beyitlerde **teşbih** vardır. Bu teşbihlerin, beşinde de teşbih edatı zikredildiği için, hepsi, teşbih-i mürsel kısmından birer teşbih olmaktadır.

Bu teşbihlerin ilk ikisinde müfredin müfrede teşbihi yerine, yani bir tek varlığın başka tek bir varlığa benzetilmesi yerine, iki müteaddidin birbirine

8- Kasîde-i Dâliyye'ye Belâğat Açısından Kısa Bir Bakış:

Düşündüğünü yazılı veya sözlü olarak kelime kalıplarına dökmek isteyen bir kimse evvela söylemek istediği mana üzerinde düşünür; ne söylemek istediğine karar verir. Sonra söylemek istediği manayı ifade edecek kelimeleri seçer. Sonra da bu kelimeleri yanyana getirmek suretiyle maksat ve meramını dile getirecek cümleler kurar. Gerek kelimeleri seçerken, gerek bu kelimelerden cümle kurarken, kelime ve cümlelerin dil kuralları bakımından doğru, üslûp bakımından da güzel, güçlü ve tesirli olmasına özen gösterir. Sözünün "**muktezây-ı hâle mutâbık**" yani gerek konu, gerek yer, gerek muhatap bakımından yerinde olmasına dikkat eder. İşte bu ölçülere uygun olan söz **belîğ söz** olur; bu sözü söyleyen de **belîğ kimse** olur. Sözü söylemekten gözetilen amacın gerçekleşmesi ve muhatap üzerinde beklenen tesiri göstermesi için, kastedilen mananın ifade kalıbına dökülmesi de önemlidir. Üslûp adını verdiğimiz bu kalıbın da iyi seçilmesi gerekir. İlmî bir konuyu anlatırken, kitleleri harekete geçirmek için topluluklar karşısında nutuk söylerken, gönül ve duygu dünyasının isteklerini dile getirirken kullanılacak üsluplar elbette birbirinden farklı olacaktır.

Üslûbu oluştururken sözün gücüne, tesirine, güzelliğine katkı sağlayacak şekilde Maânî, Beyân, Bedi ilimlerinin konusuna giren bir takım unsurlardan da yararlanmak gerekecektir.

Bundan önceki bahiste beyitlerin açıklamalarını yaparken, mananın anlaşılabilmesine katkı sağlayacak ölçüde, yapılan tercümenin de bir bakıma gerekçesi sayılabilecek şekilde, Kasîdeye belâğat açısından da bakış yapılmaya çalışılmıştı. Burada konuya biraz daha yakından bakılacaktır.

Hoca Ziya Efendi'nin, bu kasîdede, ilmî, hitabî ve edebî üslûp çeşitlerinden edebî bir üslûp kullandığını ve bu üslûbunu mecazlar, kinâyeler, teşbihler, istiâreler ve bedîi san'atlarla güzelleştirip güçlendirerek sözünü daha tesirli hale getirmek istediğini görüyoruz. Az önce de belirtildiği gibi, bunlardan bir kısmına beyitlerin açıklanması esnasında işaret edilmişti. Burada bu konuda bazı örnekler daha vermek istiyoruz:

a) 7., 9., 14., 18. ve 26. beyitlerde **teşbih** vardır. Bu teşbihlerin, beşinde de teşbih edatı zikredildiği için, hepsi, teşbih-i mürsel kısmından birer teşbih olmaktadır.

Bu teşbihlerin ilk ikisinde müfredin müfrede teşbihi yerine, yani bir tek varlığın başka tek bir varlığa benzetilmesi yerine, iki müteaddidin birbirine

benzetilmesi, yani birden fazla varlığın meydana getirdiği bir tablo ve manzaranın yine birden fazla varlıkların oluşturduğu başka bir tablo ve manzaraya benzetilmesi söz konusudur.

Nitekim 7. beyitte gözyaşının gözden çıkıp yamaklardan aşağı süzülmesiyle meydana gelen manzara ile ilk baharda bulutlardan yağmur veya dolu boşanıp yeryüzüne doğru inerken meydana gelen manzara arasında bir benzerlik kurulmuş durumdadır. Bu tür teşbihlere "teşbihü't-temsil" adı verilmektedir. Keza 9. beyitteki teşbih de bu kabil bir teşbihtir. Burada da yine müfredlerin birbirine benzetilmesi yerine, müteadditlerin benzetilmesi söz konusudur. Nitekim gözyaşının gözün içinde ve etrafında toplanmasından doğan manzara ile şarabın köpüklenerek kadehte meydana getirdiği manzara birbirine benzetilmiştir.

14. beyitte ise müfredin müfrede teşbihi vardır. Hacı adaylarının arkasında kendi hüznü dünyasında yalnız başına kalan şâir, kendini beşikte tek başına çaresizlik içinde ağlayan çocuğa benzetmektedir. Bu teşbihte, tarafeyi't-teşbih adıyla anılan müşebbeh ve müşebbehün bih'le birlikte, hem teşbih edatı, hem de vech-i şebeh olan "yalnızlık" mezkur olmakla bu teşbih, mürsel ve mufassal bir teşbih olmuştur.

18. ve 26. beyitlerde her ne kadar lafzan ك harfi mevcut ise de bu kâfların teşbih manasına değil de, ta'lil manasına olması daha uygun olduğundan, buralarda gerçekte teşbih yoktur. Kâfın, gerek tek başına geldiğinde, gerek "ما" ile birleştirildiğinde, ta'lil manasına da geldiği vardır⁽⁴⁸⁾.

b) Kasidenin muhtelif beyitlerinde istiâre de vardır. Bilindiği gibi, istiâre, kelimeyi müşabehet alâkasıyla, hakiki manasının dışında, mecâzî manada kullanmaktır⁽⁴⁹⁾. Buna dair örnekleri şöyle zikredebiliriz:

1. beyitte تَرَد fiili, sabâ rüzgârı için kullanılmıştır. Buna göre burada تَرَد fiilinden mecâzî bir mana kastedilmektedir. Çünkü bu fiilin hakiki manası suya gelmek veya gelmek demektir; bu mana da sabâ rüzgârı için hakiki olmaz, mecazi olur. Zira rüzgâr, gelmez; ancak ulaşır. Demek ki burada rüzgâra تَصَلَّ denileceği yerde تَرَد denilmi_tir. تَرَد ile تَصَلَّ arasındaki alâka da müşabehettir. Çünkü bu fiillerin birbirine benzeyen tarafları nihaî yere varmış olmaktadır. Şu halde تَرَد fiilinde, istiâre yoluyla تَصَلَّ manası vardır. İstiârenin cereyan ettiği

(48) İbn Hişam, I/176.

(49) Bedevî, II/588-598.

kelime, fiil olduğu için bu istiârenin adı da **istiâre-i tebeiiyye**dir. Burada تَرَدِ fiilinden kendi hakiki manasının kastedilmediğini belirten karine de "صبا"nın beyitte mezkur olmasıdır.

Buradaki istiâreyi tebeiiye olan تَرَدِ fiilinden, karine olan صبا kelimesine kaydırmak da mümkündür. Şöyle ki:

Sabâ rüzgârı insana benzetilmiş. Çünkü selâmın tebliği ancak insanın yapabileceği bir fiildir. Müşebbehün bih olan insan hafzedilmiş; ona işaret olmak üzere onun levâzımından بَلَّغْ zikredilmiştir. Böyle olan yani müşebbehün bih hafzedilip onun levâzımından bir şeyin zikredildiği istiarelere de "**istiâre-i mekniyye**" denir.

Zaten her istiâre-i tebeiiyenin karinesinde istiâre-i mekniyye vardır. Ancak bu iki istiârenin ikisi de aynı anda birlikte uygulanamaz; biri uygulandığında diğeri ortadan kalkar.

Tıpkı bu açıklamalara paralel olarak, 2. beyitte مُنْتَصِبًا kelimesinde **istiare-i tebeiiyye**, karine olan سَلَّمَ fiilinin fâili اَنْتَ'de uygulandığı takdirde de **istiâre-i mekniyye** vardır.

Kasidedeki istiârelere bir örnek de 3. beyitteki "يَلْتَعُ فُوَادِي" kelimelerindedir. Bu kelimelerden يَلْتَعُ fiili, hakiki manada olamaz. Çünkü kalb, gerçekten alev alev yanmaz; ancak yanıyormuş gibi acı çeker. Hakiki manada olmadığını gösteren karine de فُوَاد kelimesidir. O halde burada da **istiâre-i tebeiiyye** vardır. Çünkü istiâre, fiilde cereyan etmektedir.

Şayet يَلْتَعُ fiilini hakiki manasında alacak olsak o zaman da فُوَاد kelimesi hakiki manada değil, mecazi manada olur. Çünkü kalb, yanıcı bir madde değildir. Ancak yanıcı maddeye benzetilmiş; müşebbehün bih olan yanıcı madde de hafzedilmiştir. Bu da **istiâre-i mekniyye** demektir. Bu istiâre, görüldüğü gibi, istiâre-i tebeiiyenin karinesinde istiâre uygulandığında ortaya çıkmakta; dolayısıyla bu durumda istiâre-i tebeiiye de ortadan kalkmaktadır.

Kasidenin son beyitlerine doğru baktığımızda aynı istiâre çeşidi için bir örnek de 23. beyitte görüyoruz. Burada نَاحَ الْحَمَامُ kelimeslerinden birincisinde istiâre uygulanabilir. Çünkü hakiki manası sağı sağmak, yani ağıt yakmak demek olan fiilin güvercin hakkında hakiki manada olması câiz değildir. O zaman bu fiil burada "**hüzünle öttü**" manasında mecazdır ve bu kelime de **istiâre-i tebeiiyye** vardır.

Eğer bu kelimeyi hakiki manasında alırsak o zaman "الحمام" ağıt yakan bir insana benzetilmiş; müşebbehün bih hazfedilerek **istiâre-i mekniyye** meydana gelmiş olur. Bu takdirde **istiâre-i tebeyye** ortadan kalkar.

c) Kasîdede Bedîin muhassinât-ı lafzıyye kısmından "اقتباس = **iktibas**" san'atı da vardır. Bilindiği üzere **iktibas, söze Kur'ân-ı Kerim'den veya hadis-i şeriften alıntı yapmaktır**⁽⁵⁰⁾. Nitekim 11. beyitte yer alan "قدمت" "لقد على يدای" ifadesinin benzeri veya yakını ifadeler, Kur'an-ı Kerim'de 14 ayrı sûrede bulunmaktadır.

Keza 12. beytin ikinci şatırındaki "إذا لم ينتفع احد بالمال والولد" ifadesinin benzeri bir ifade Şuâra sûresi 26/88. âyette de vardır.

Yine 19. beytin ikinci şatırındaki "على شفاجر فهار" ifadesinin aynısı Tevbe sûresi 9/109. âyette, benzeri de Âl-i İmran sûresi 3/103. âyette bulunmaktadır.

d) Kasîdede "**mecâz-ı aklî**", diğer adıyla "**isnâd-ı mecâzî**" de vardır. Bilindiği gibi mecâz-ı aklî, fiili veya fiil manasına olan ismi, hakiki failine değil de, bir alakadan dolayı başka bir fâile isnad etmektir⁽⁵¹⁾. Nitekim 11. beyitte قَدَمْتُ fiili, يَدَايْ kelimesine isnad edilmiştir. Halbuki bu kelime قَدَمْتُ fiilinin hakiki faili değildir, ama fiilin sebebidir. Çünkü eller, ahirete amel gönderen gerçek fail değildir; gerçek fâil, elin de sahibi olan adamdır. Ancak eller, fiilin gerçek fâili değilse de, o fiilin yapılmasının sebebidirler. Binaenaleyh burada fiil, hakiki fâilinin yerine sebebiyet alâkasıyla يَدَايْ kelimesine isnad edilmiş olunca, burada "**mecâz-ı aklî**", diğer adıyla "**isnâd-ı mecazi**" meydana gelmiştir.

e) Kasîdenin 13. ve 16. beyitlerinde Bedîin muhassinât-ı ma'neviyye kısmına giren "الطَّبَّاق = **Tıbak**" san'atı vardır. **Tıbak, bir şeyi zıddıyla birlikte bir kelimde cem' etmektir**⁽⁵²⁾. Nitekim 13. beyitte biri alıkonulmak, biri de geçip gitmek manasına olan حُبِسْتُ ile مَضَتْ fiilleri; 16. beyitte de yine birbirinin zıddı olan قُرْبٌ ve بَعْدٌ kelimeleri birlikte getirilmiştir.

f) Kasîdenin 3. ve 23. beyitlerinde Bedîin muhassinât-ı lafzıyye kısmından "الجناس = **Cinas**" san'atı vardır. **Cinas, manası ayrı olan iki lafzın,**

(50) Bedevî, II/671.

(51) Bedevî, I/180.

(52) Bedevî, I/447.

telaffuzda birbirine benzer olmasıdır⁽⁵³⁾. Bu benzerlik ya tam olur; bu da iki lafzın harf çeşidi, harf sayısı, harf sırası ve hareke bakımından birbirinin aynı olmasıdır. Bu benzerlik tam olmayabilir. Tam olmamak da yukardaki dört unsurdan birinin eksik olmasıdır. Buna göre 3. beyitteki كَبِد ile كَمَد; keza 23. beyitteki ح ن ا ح ile ح س ا ح kelimeleri birer **gayr-ı tam cinas** teşkil etmektedir.

g) Kasîdenin tamamında çok miktarda emir sîgasıyla gelmiş fiil vardır. Emir, kelâmın inşâî çeşidinin talebî kısmına girer. Talep ifade eden bu sîğalardan hiçbiri gerçek emir manasına değildir; aksine bir kısmı dua, bir kısmı iltimas, bir kısmı temenni manasınadır.

h) Beyitlerin açıklanmasına dair bölümlerde, gerek **mecâz-ı mürsel** ile ilgili olsun, gerek kinâye, istihdam sair belâğî konularla ilgili olsun, yeri geldikçe bazı açıklamalar yapılmıştır.

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmanın giriş bölümünde Ziya Efendiyi doğumu ve ailesiyle, birinci bölümde hayatıyla, çevresiyle, ilmî kişiliğiyle, canlı ve cansız eserleriyle ve yaptıklarıyla kısaca tanıyıp tanıtmaya çalıştık. İkinci bölümde de Kasîde-i dâliyye üzerinde durduk. Ortaya çıkan sonuçları iki ara başlık altında şöylece özetleyebiliriz:

1- Ziya Efendi:

Ziya Efendi, gerek Arapça, gerek ulûm-ı dinîyye bakımından, yaşadığı dönemin şartlarına göre iyi yetişmiş bir âlimdir. Aynı zamanda memleket irfanını ayağa kaldırma konusunda fikri ve fiili olan bir hizmet ve ideal adamıdır. Daha babasının sağlığında, baba ve üç oğul, önce medrese - tekke ayrılığına son veren ve bu iki tarihî eğitim kurumunu bir çatı altında ve zengin bir program etrafında birleştiren, sonra bu birleşime mektebi de katarak üç eğilimi tek müessese bünyesinde verimli bir şekilde kaynaştıran sivil kimlikli ve başarılı bir çalışmanın mümessili olmuştur. Üç kardeş âlimin kurup çalıştırdıkları İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye müessesesi, her ne kadar çok kısa ömürlü olmuş ise de, memleket irfanında uzun ömürlü ve tesirli izler bırakmıştır.

Keşke bu çalışma, siyasete bulaşmasaydı. Keşke bu çalışma etrafında odaklaşan kişi ve kurumlar, sadece eğitim, öğretim ve ilmî araştırma ile sınırlı kalan bir ömür sürselerdi. Keşke görüş ayrılıkları, gerçeğe giden doğru ve

kestirme yolu aramaktan ibaret kalıp barışmaz düşmanlıklara dönüşmeseydi. Olan olmuş, giden gitmişken bu temennileri seslendirmenin amacı, geçmişten geleceğe dönük ders çıkarılmasına katkı sağlamaya çalışmak; geçmişin doğrularını ihya etmek, yanlışlarından uzaklaşmaktır.

Ziya Efendi'nin İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye müderrisi olarak verdiği icazet, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1940'lı yıllarda dahi yüksek öğrenim diplomasına denk olarak değerlendirildiğine göre, bu kurumun ciddi bir ilmi araştırmaya konu yapılmasının, günümüz yüksek seviyeli meslekî din eğitimine gerek amaç, gerek program, gerek metod itibariyle ışık tutabileceğini kabul etmek gerekir.

2- Kasîde-i Dâliyye:

Kasîde-i dâliyye, Nâzımı tarafından büyük bir ihtimalle ömrünün hayli erken yıllarında kaleme alınmış olması, yine Nâzımının, Kasîdenin dilinin tabîî çevresinde yaşamamış ve bulunmamış olması dikkate alındığında, değişik bakımlardan başarılı bir kasîde olarak görülmek gerekir. Şöyleki, Kasîde:

a) Konusu itibariyle yönlendirici, eğiticidir.

b) Yapısı itibariyle çok uzun olmamakla beraber, klasik kasîde yapısına uygun bir na't-ı peygamberî'dir.

c) Üslûbu itibariyle akıcıdır. Manzum olmasına rağmen ta'kid-i lafzî ve maneviden uzaktır. Çoğu beyitleri, nesir tertibi içerisinde mevzun ve mukaffa, sanki sehl-i mümteni derecesindedir.

d) Dil kuralları çerçevesinde değerlendirildiğinde kıyasa muhalif ciheti olmayan, bu yönüyle de fesahat ve belâğat ölçülerine uygun düşen bir manzumedir.

e) Belâğî açıdan bakıldığında, Nâzımın meramını anlatmak için maânî, beyân ve bedî'in değişik ifade imkanlarını kullanırken, sun'îlikten ve mübalağadan uzak, tabîî ve sade bir üslûb-ı beyan yolunu seçtiği görülmektedir.

f) Kasîde, lûgat bakımından, tenâfûr ve garabetten uzak, bilinen, yaygın kullanılan kelimelerden, me'nûs ve müteâref söyleyişlerden örülüdür.

Bu özellikleriyle Kasîde-i dâliyye, edebî değeri haiz bir manzûmedir.

Önsözde de belirtildiği gibi, Ziya Efendi ve Kasîde-i dâliyye üzerinde yaptığımız bu çalışma, bu konuda yapılmasını temenni ettiğimiz daha büyük çalışmalar için mütevâzi bir başlangıçtır. Gerek Ziya Efendi, gerek Kasîde-i

dâliyye Tasavvuf, eğitim, edebiyat v.b. açılardan ayrı çalışmalara konu yapılmaya değer durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA

ABBAS HASAN, en-Nahvü'l-vâfi, 1-IV, Mısır 1975.

ARABACI, Caner, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri, 1900-1924, Konya 1998.

ASIM EFENDİ, Kamus-ı Okyanus Tercümesi, 1-IV, İstanbul 1305.

BEDEVÎ, Ahmed Tabbâne, Mu'cemü'l-belâğati'l-arabiyye, 1-II, Riyad 1982.

CEVHERÎ, İsmâil b. Hammad, Tâcü'l-lügati ve sıhâhu'l-arabiyye, Thk. Ahmed Abdülğafûr Ata, 1-VI, Mısır 1376/1956.

EMİNOĞLU, Ahmet Kudsi, el-Kasidetü'z-Ziyâiyye, (Gayr-ı matbu 10 sayfalık teksir fotokopisi.)

GALÂYİNÎ, Şeyh Mustafâ, Câmiu'd-dürûsi'l-arabiyye, 1-III, Beyrut 1966.

IBN HİŞAM, Abdullah Cernâlüddîn b. Yûsuf, Muğni'l-lebib an kütübi'l-eârib, 1-II, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Baskı yeri ve tarihi yok.)

IBN MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkrim, el-İfrikî el-Mısrî, Lisânü'l-arab, 1-XV, Beyrut 1300.

İSBİR, Muhammed Saîd, Bilâl Cüneydî, eş-Şâmil mu'cem fi ulûmi'l-lügati'l-arabiyye ve mustalahâtihâ, Beyrut 1985.

KOÇKUZU, Ali Osman, Bahaeddin Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, IV/458, İstanbul 1991.

KOÇKUZU, Ali Osman, Fahri Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XII/96-97, İstanbul 1995.

KOÇKUZU, Ali Osman, Ziya Efendi, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için yazılmış, henüz yayınlanmamış madde)

KONYA 1973 İl Yıllığı, Konya 1973.

KONYALI, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya 1964.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981.

KRENKOW, F., M.E.B., İslâm Ansiklopedisi, VI/388, İstanbul 1955.

ÖZDAMAR, Mustafa, Hacı Veyiszade, İstanbul, 1993.

ŞEYHO, L., el-Yesûî, İlmü'l-edeb, I-X, Beyrut 1908.

UZ, Mehmet Ali, Bahaveled'den Günümüze Konya limleri ve Velileri, Konya 1993.

ZABIT, TBMM Gizli Celse Zabıtları, I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.